МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ
УНІВЕРСИТЕТУ «УКРАЇНА»

Кафедра соціальних технологій
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Спеціальність 053 «Психологія»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ »

Виконав(ла): здобувач 4-го курсу,
групи ПЛ-20 форми навчання
заочна
Пазій Олена Іванівна
(підпис)
Керівник ___ _наук.ступінь, ПІП
(підпис)

Допущено до захисту рішенням кафедри соціальних технологій
Протокол № __ від «__»_____ 20___ р.
Завідувач кафедри _____ Костенко Н.І.
(підпис)

Вінниця 2024

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1.Феномен агресивної поведінки в наукових джерелах

1.2. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків та шляхи її подолання

Висновки до 1 розділу

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Методичні підходи до організації емпіричного дослідження

Аналіз отриманих результатів

Методичні рекомендації роботи з підлітками з профілактики агресивної поведінки

Висновки до розділу 2

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема агресивності одна із самих значних проблем вітчизняної психології. У кожному з нас у тій чи іншій мірі присутня

Дестабілізація економіки, спад виробництва, зниження життєвого рівня в країні, руйнування старої системи цінностей і стереотипів, що регулювали відносини особи з суспільством, - все це хворобливо переживається населенням, відображаючись на його соціальному самопочутті. Соціальні кризові процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, негативно впливають на психологію людей, породжують тривожність, напруженість, озлобленість, жорстокість і насильство. Тривожним симптомом є зростання числа неповнолітніх з девіантною поведінкою, що виявляються в асоціальних діях (алкоголізм, наркоманія, порушення громадського порядку, хуліганство, вандалізм і ін.).

Посилилася демонстративна і така, що викликає по відношенню до дорослих, поведінка. У крайніх формах стали виявлятися жорстокість і агресивність. Різко зросла злочинність серед молоді. З'являється все новий вигляд поведінки, що відхиляється: підлітки беруть участь у воєнізованих формуваннях, в рекеті, співробітничають з мафією, займаються проституцією і сутенерством. В порівнянні з недавнім минулим, зросло число тяжких злочинів, буденна свідомість фіксує збільшення конфліктів і фактів агресивної поведінки людей. Ми є свідками зміни всієї соціальної структури суспільства, інтенсивних процесів розшарування населення за майновою ознакою, по відношенню до різних форм власності. На ґрунті соціальних суперечностей виникають міжгрупові і міжособові конфлікти. Зростання агресивних тенденцій в підлітковому середовищі відображає одну з щонайгостріших соціальних проблем нашого суспільства, де за останні роки різко зросла молодіжна злочинність, особливо злочинність підлітків. При цьому турбує факт збільшення числа злочинів проти особи, що спричиняють за собою тяжкі тілесні

ушкодження. Почастішали випадки групових бійок підлітків, що носять запеклий характер.

Агресивну поведінку не можна оцінювати як негативну. Виникаючи в критичній ситуації, вона виконує захисну функцію, іноді функцію вирішення сформованого конфлікту. Найчастіше агресивна поведінка спостерігається у дітей при кризі вікових періодів. Це свідчить про те, що жити дитині стає складніше: будь-яку важку ситуацію в момент вікової кризи підліток переживає важче. Отже, можна чекати вікову кількість агресивних елементів в поведінці. Це стосується як нормальної дитини, так і дитини з емоційними порушеннями.

Проблема агресивності теоретично вивчена дуже мало. Ця проблема має давню історію. Більшість дослідників в нашій країні () і за кордоном (Бандура, Уолтерс) займалися проблемою агресії, але до однакового рішення не прийшли, тому що вона складна і багатогранна і, отже, одного рішення не має.

Людина розвивається шляхом поступового знаходження самостійності, уміння висловлювати свою думку без допомоги дорослих. Не можна залишати без уваги розвиток позитивних сторін агресивності і попередження її негативних рис. Для цього необхідно зрозуміти її природу, походження і сам зміст цього терміна. Необхідність цього ґрунтується на тому, що термін «агресія» часто використовується в широкому контексті і через це вимагає серйозного соціально - небезпечні наслідки агресивної поведінки додали йому тільки негативний зміст. Тому ця проблема викликає інтерес у психологів, педагогів та соціальних педагогів.

Об′єкт дослідження – агресія як форма поведінки підлітків.

Предмет дослідження – особливості прояву агресивної поведінки підлітків.

Мета роботи – дослідження соціально-психологічних чинників агресивної поведінки особистості**.**

Завдання дослідження :

1. Здійснити теоретичний аналіз агресивності особистості.

. Провести емпіричне дослідження прояву агресивності в підлітковому віці.

Сформулювати пропозиції та рекомендації стосовно психологічної корекції агресивності особистості, які заважають повноцінному розвитку особистості.

Для експериментального дослідження були використанні наступні методики: Методика «Спостереження за агресивною поведінкою старших школярів » (автор - П

р

о

с

к

у

р

Експериментальною базою дослідження слугували: студенти Вінницького соціально-економічного інституту університету «Україна», та студенти професійного училища, з чотирма групами осіб різної статі та різного віку:1-а група – дівчата 13-14 років; 2-а група досліджувані жіночої статі 17-18 років; 3-я група – хлопці підліткового віку 13-14років; 4-а група – досліджуванні чоловічої статі 17-18 років. На різних етапах констатуючого експерименту взяло участь 100 осіб.

О

.

Г

.

)

;

Методика «Рівень агресивності дитини» (автори - Г.П. Лаврентьєва, Т.М. Титаренко); Методика «Багатофакторне дослідження особистості» (16 PF - опитувач) Р. Б. Кеттелла; дослідження прояву акцентуацій характеру вікових і гендерних відмінностей, були використані методики Леонгарда-Шмішека, Г.Айзенка та Спілбергера –Ханіна, був проведений аналіз навчальної діяльності студентів, проведена кореляція між певною акцентуацією характеру і негативними психічними

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1.Феномен агресивної поведінки в наукових джерелах

Агресивна поведінка - це відкритий зовнішній прояв агресії, який є реакцією на умови зовнішнього середовища, досить довго або проявляється періодично, і направлений на заподіяння шкоди навколишньому світу. Агресивна поведінка складається з комплексу агресивних дій, одноразових поведінкових актів вираження агресії.

Аналіз наявної на даний момент науково-педагогічної та науково - психологічної літератури показав, що, незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених агресії, агресивності і агресивної поведінки, велика частина цих робіт присвячена підлітковому віку (). Таку кількість наукових робіт, присвячених саме цій віковій категорії, обумовлено тим, що підлітковий вік вважається найбільш складним щодо агресії і агресивної поведінки, в той час як підлітковий вік у вітчизняній і зарубіжній психології традиційно розглядається як відносно стабільний віковий період, як в емоційному, так і в інтелектуальному плані. Однак в останнє десятиліття з'явився ряд робіт (), В яких йдеться про актуальність проблеми підліткової агресії і агресивної поведінки.

Розглянемо особливості агресії в підлітковому віці. Перш за все, необхідно відзначити, що агресивність як властивість особистості і особливості агресивної поведінки в будь-якому віковому періоді не можна розглядати у відриві від попередніх етапів розвитку, так як вони не виникають відразу, а є результатом формування особистості. Особливості агресивної поведінки починають формуватися ще до народження дитини. Перебіг вагітності, бажаність чи небажаність дитини для батьків, особливо для матері, - все це, на думку перинатальних психологів, накладає відбиток на те, які риси особистості (в тому числі і агресивність) в майбутньому розвинуться у дитини. С. Грофф (7)

безпосередньо пов’язує ступінь агресивності людини з тим, як проходив процес пологів.

У ранній період життя дитини (до 3 років) агресія є біологічно обумовленою і стимулюється різними фрустраторами, характерними для даного сензитивного періоду розвитку - депривації потреби в любові, уваги, тілесному контакті з матір’ю, захист, неуважності до фізіологічних потреб дитини (перший рік життя) і прагнення до самостійності, «самості» (починаючи з другого року життя). Агресивна поведінка також може бути спровокована внутрішньо особистісними конфліктами між «хочу» і «треба». Згідно з епігенетичною теорією Е. Еріксона, ворожість людини є наслідком не сформованості базисного довіри до світу на першому році життя. Агресія у віці від 1 до 3 років носить переважно інструментальний характер, частіше є прямою і невербальною (фізичною).

Агресивність дітей 3-7 років набуває соціального забарвлення. На даному етапі розвитку ексгібіторами агресії можуть служити: неповна сім’я або сім’я з відчуженими, холодними відносинами; дезадаптація в дитячому колективі, соціально-психологічна депривація дитини. Агресію також можуть викликати характерні для даного віку фрустратори: фрустрація потреби в самостійності, свободи, любові і визнання оточуючих.

Підлітковій агресії присвячена велика кількість досліджень зарубіжних авторів (А. Бандура, Р. Дженкінс, Р. Уолтерс, А. Фрейд, Е. Еріксон та ін.). У психолого-педагогічній літературі підлітковий вік часто характеризується такими визначеннями, як «кризовий», «переломний», «важкий», «конфліктний». Гормональні зміни, бурхлива перебудова всіх систем організму, початок статевого дозрівання можуть стати фізіологічними причинами агресивної поведінки. Однак набагато більш важливі в цьому віці соціальні чинники. новоутворень у свідомості підлітка і перебудовою відносин між дитиною і середовищем: ця перебудова становить головний зміст «кризи». Агресивна поведінка в підлітковому віці в основному має соціальну природу. Домінуючу

роль в її виникненні має спілкування з однолітками. Прагнення підлітків до незалежності, до лідерства часто змушує їх захоплюватися негативними лідерами в компаніях, в школі, у вузі, які демонструють зовнішні ознаки сили, домінування, агресії. Прагнучи до захищеності і високої самооцінки, підліток може помилково переймати подібні стереотипи поведінки, не бачачи за зовнішніми проявами внутрішньої суті.

Таким чином, до підліткового віку людина підходить з певним агресивним потенціалом. Рівень та особливості прояву агресії у юності будуть залежати від внутрішніх і зовнішніх факторів, на нашу думку, більшою мірою від внутрішніх, тобто від того, як формувалися агресивність і стереотипи агресивної поведінки на попередніх етапах розвитку.

Підлітковий вік є досить складним для особистості періодом. Перш за все, він характеризується кризою 14 років, який, на думку Д.Б. Ельконіна (14), за складністю можна порівняти з кризами 3 і 11 років.

Деякі дослідники вважають юність періодом підготовки до пізніших вікових етапів. Однак в даний час в психолого-педагогічній літературі ранні періоди життя все рідше розглядаються як «підготовка до життя». Дитинство, підлітковий вік, юнацтво - це частина життя людини. Але підліток, на відміну від дитини і підлітка, юридично приймає на себе всі права і обов'язки дорослої людини, хоча, у підлітків, в силу різних вікових характеристик, присутні риси, як підлітків, так і дорослих людей

Цей віковий період характеризується активністю соціального життя. Хлопці та дівчата стають повноправними членами соціуму з юридичної точки зору. Якщо розглянути соціальну ситуацію розвитку, яку автор визначив як специфічне для кожного віку ставлення дитини з соціальним середовищем, можна відзначити, що в підлітковому віці воно пов'язана з різкою зміною способу життя і соціальних взаємин. Соціальна ситуація зумовлює необхідність вибору подальшого життєвого шляху, професії, і цей вибір багато в чому впливає на стратегію поведінки [7].

Зміна способу життя, соціального статусу, соціальної групи, адаптація до нового колективу і нових життєвих умов призводять до вікової кризи, яка в свою чергу може бути причиною стану стрес-фрустрації і провокувати фрустраційно-обумовлену агресію. Вченими, було встановлено, що особи підліткового віку більше ніж у половині випадків демонструють екстрапунітивні реакції, і майже вдвічі рідше - інтрапунітивні і імпунітивні. Екстрапунітивна форма фрустрації (агресія) більш властива юнакам і дівчатам з сильною нервовою системою, а інтрапунітивні - зі слабкою. Yferjdws також роблять висновок про те, що екстрапунітивні форми реакції з ростом інтелекту стають більш рідкісними, а інтро- та імпунітивні - частішають. Таким чином,відзначаючи роль фрустрації у виникненні підліткової агресії, ми відзначаємо її зв'язок як з біологічними факторами, так і з інтелектом юнака чи дівчини.

Ряд авторів пов'язує підліткову агресію з емоціями. Роль емоцій у психічному розвитку людини, реалізується в її поведінці, відзначали в своїх дослідженнях. Згідно з деякими теоретичним напрямками (теорія мотивації Холта, теорія Плутчика та ін.), особливості емоційних реакцій в підлітковому віці залежать від гормональних і фізіологічних процесів, і це підтверджується дослідженнями Ш. Бюллера, Е. Шпрагнера.

Варто звернути особливу увагу на те, що, за результатами досліджень схильність до прояву базової емоції страху в підлітковому віці значно вище, ніж в підлітковому, а гніву - така ж, як в ранньому підлітковому віці (що значно вище, ніж в середньому і пізньому підлітковому періоді). Тобто, юнаки схильні до частого переживання страху і гніву, що впливає на їх агресивні реакції.

Розглядаючи даний віковий період з точки зору біологічних теорій агресії, можна відзначити, що агресія юнака в меншій мірі детермінована біологічними причинами, ніж агресія підлітка або дитини. Процес статевого дозрівання добігає кінця, нормалізується гормональний фон. Якщо у юнака чи дівчини присутня біологічно обумовлена агресія, то вона, швидше за все, вже виявлялася на попередніх вікових етапах і до підліткового віку компенсується певними соціальними навичками, за допомогою яких в тій чи іншій мірі контролюється.

Однак Е. Шпрангер, розглядаючи психофізіологічні особливості індивіда, виділяв три типи юності: перший супроводжується бурхливими змінами, внутрішніми і зовнішніми конфліктами; другий характеризується плавними змінами і відсутністю гострих конфліктів,і третій об'єднує риси першого і другого [16]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що якщо підлітковий період характеризується пізнім закінченням підліткової кризи, то агресія підлітків і дівчат частково може бути пояснена біологічними причинами. Спираючись на теорію психоаналізу, можна відзначити роботи А. Фрейд, яка стверджувала, що в юності сплеск енергії інстинктів протистоїть здатності розумно міркувати і силам самосвідомості, що і є основною причиною агресивної поведінки підлітків.

Однак біологічні причини агресії, на нашу думку, мають набагато менше значення в підлітковому віці, ніж причини соціальні. Саме від того, наскільки успішно юнак адаптований в соціумі, в основному буде залежати вираження і форми агресивної поведінки в підлітковому віці. І.С. Кон вважає, що емоційна напруженість, яка відзначається в підліткові роки і може стати причиною агресивної поведінки, пов'язана з психологічними труднощами дорослішання і обумовлена суперечливістю рівня домагань і образу власного «Я». За результатами досліджень А. Бандури, провідну роль у формуванні агресивної поведінки в юності грає моделювання [3].

Найбільш часто агресивну поведінку виявляють ті юнаки і дівчата, батьки яких раніше заохочували агресивну поведінка своїх дітей по відношенню до інших. До того ж варто звернути увагу на той факт, що поведінка підлітків, які не схильні до агресивних дій, знаходиться під контролем внутрішнього почуття провини і бажання уникнути конфлікту, в той час, як у агресивних підлітків контролюючим фактором є страх покарання або внутрішній контроль над агресією взагалі відсутній. «... Формування особистості в юності тісно пов'язане з процесом підготовки до майбутньої професійної діяльності і при цьому воно відчуває на собі вплив сім'ї та соціального оточення» [12].

Поведінка особистості в підлітковому віці в основному визначається провідною діяльністю, властивою цього віку, а саме навчально-професійною діяльністю, пов'язаною з розвитком інтелектуально-пізнавальної сфери.

Таким чином, агресивна поведінка значною мірою притаманна підлітковому віку. Агресивна поведінка в підлітковому віці може бути в деякій мірі обумовлена біологічними причинами, але в основному її причини криються в стані стрес-фрустрації, що викликана необхідністю пристосовуватися до нових життєвих умов.

Криза ідентичності, яка настає в юності, відіграє значну роль у формуванні підліткової агресивності і агресивної поведінки. На думку дослідника, в стані цієї кризи людина не здатна зрозуміти, хто вона така. Вона може перерахувати власні ідентифікації, але емоційний стрижень, який об'єднує їх воєдино, відсутній. Автор вважає, що існує зв'язок між кризою ідентичності і емоційною кризою підліткового віку, і втрата соціального визнання чи визнання з боку значущого оточення може стати причиною агресивної поведінки юнака чи дівчини.

В цілому, можна зробити висновок, що, по-перше, агресія в підлітковому віці породжується складним комплексом психофізіологічних і соціальних причин. Основні причини агресії і агресивної поведінки в цьому віці ми бачимо в стані стрес-фрустрації, пов'язаному з адаптацією до нової життєвої ситуації, а також у соціальній дезадаптовності і неправильними соціальними навичками, засвоєними в більш ранніх вікових періодах.

По-друге, агресія і агресивна поведінка підлітків та дівчат тісно пов'язані з успішністю в оволодінні навчально-професійною діяльністю, так як саме цей вид діяльності є провідним в досліджуваний віковий період.

По-третє, агресивні прояви підлітків пов'язані з навчальною діяльністю, з якими найчастіше і стикаються педагоги вузу, які можна пояснити з точки зору психолого-педагогічних теорій, а отже існує реальна можливість досліджувати, зрозуміти ці явища підліткових сентенцій і відповідним чином підготувати вчителів до їх прояву.

1.2. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків та шляхи її подолання

Зростання агресивних тенденцій в підлітковому середовищі є однією з найгостріших соціальних проблем нашого суспільства. Причинами цього є нестабільність і напруженість соціальної, економічної, політичної та екологічної обстановки, що склалася в останні роки, демонстрація в ЗМІ сцен насильства і агресії, що обумовлюють зростання різних відхилень в особистісному розвитку і поведінці людей різного віку, неблагополучні дитячо-батьківські відносини, вікові особливості підлітків. Підвищений інтерес до проблеми підліткової агресії викликаний неухильним зростанням злочинності в нашій країні, крайніх проявів жорстокості і агресії. Ілюстрацією цьому можуть служити участь підлітків в екстремістських організаціях, в злочинах на грунті національної неприязні, в масових бійках, що носять запеклий характер. Зростає частка насильницьких загальнонебезпечних діянь, що здійснюються неповнолітніми: їх частка становить 1/3 частину від числа дорослих злочинів, 60% злочинів скоюється підліткам в групах [3, с.5].

Виходячи з цього, проблема підліткового агресивної поведінки завжди вважалася однією з найбільш соціально значущих у зв'язку з поширеністю цього явища, частотою девіантного вираження агресивності у неповнолітніх, видів девіацій, необхідністю диференційованого підходу до їх реабілітації через різноманіття механізмів формування агресивності, можливості його патологічного і непатологічного розвитку.

Цілі статті – дослідження психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків та шляхи її подолання.

Аналіз сучасних досліджень та публікацій. При дослідженні проблеми подолання підлітками деструктивної конфліктності за допомогою опановуючої поведінки ми спираємось на визнані нині на наукових теренах психологічні концепції. Серед них варто виділити дослідження теорії конфлікту серед зарубіжних вчених – Л.Козера, М. Дойча, Д. Скотта, що стали методологічним

підґрунтям нашого аналізу. Означені вище вчені напрацювали зміст понять конфлікту, конфліктності як риси особистості, що виступають родовими відносно категорії деструктивної конфліктності.

Можна виділити чотири групи основних факторів, що ускладнюють соціальну адаптацію і викликають агресивну поведінку: біологічні, психологічні, соціальні та економічні чинники.

Біологічні чинники включають як спадкові порушення, так і патологію функціонального розвитку організму, що виникла в результаті хвороб. Це можуть бути порушення розумового розвитку (як результат пошкодження нервової системи), дефекти слуху, зору і мови, пороки будови тіла.

Психологічні фактори пов'язані з впливом на організм людини надмірних психічних навантажень, конфліктних ситуацій, які можуть підвищувати збудливість нервової системи і приводити до нервово-психічних захворювань, психопатії, неврастенії, пограничних станів, що обумовлює неадекватні реакції. До психологічних факторів можна віднести акцентуації характеру. На думку К.Леонгарда, акцентуація характеру залежить від чинників зовнішнього середовища і передбачає посилення ступеня певної риси, це крайній варіант норми, який накладає відбиток на спосіб життя людини. А. Е.Лічко визначає акцентуацію як дисгармонічність розвитку характеру, що обумовлює підвищену вразливість особистості й утрудняє її адаптацію в деяких ситуаціях.

Соціальні фактори, що відхиляється дітей і підлітків виражаються в соціальній нерівності, низькому моральному рівні суспільства, руйнуванні духовних цінностей, а також в дефектах шкільного, сімейного і суспільного виховання. Шкільна дезадаптація дітей призводить їх в асоціальні компанії, до захоплення спиртними напоями, наркотиками.

Економічні чинники включають розшарування суспільства, безробіття, інфляцію, обмеження соціально прийнятних способів отримання гідного заробітку (особливо це відноситься до підлітків). Наприклад, відраховані зі школи 15-16-річні підлітки не можуть реально працевлаштуватися, що в

підсумку призводить до добування засобів існування кримінальним шляхом, особливо якщо вони виховувалися в малозабезпечених і неблагополучних сім'ях.

Агресивна поведінка також пов'язано з статевим дозріванням, яке у сучасних підлітків завершується раніше настання соціальної зрілості. У цей період у підлітків відзначаються диспропорції в рівні і темпах розвитку особистості. Завищений рівень домагань, бажання бути самостійним, пошуки свого місця в житті супроводжуються імпульсивністю, емоційною нестійкістю, різкими перепадами настрою, впертістю. Тому у відповідь на будь-яку критику у підлітка можливі спалахи гніву і неадекватність поведінки. З цим можуть поєднуватися безрозсудність, схильність потрапляти в нещасні випадки або робити необдумані і порушують правила вчинки. Прискорення фізіологічних і психічних процесів в цей період призводить до того, що відхилення в поведінці виникає як би раптово.

Як правило, спочатку агресивна поведінка невмотивована. Підліток хоче відповідати вимогам суспільства, але в силу несприятливих умов життя і виховання в сім'ї, невдач в навчанні і пов'язаних з цим проблем в школі, невмінням будувати взаємини з оточуючими і різними психофізичними відхиленнями в стані здоров'я він не може цього зробити.

Психоструктурні особливості підлітків з агресивною поведінкою, часто обумовлені поведінковими новоутвореннями, відповідними даній віковій групі (в тому числі появою рефлексії, самосвідомості), формують характерні особливості їх сприйняття як в рамках «Я-концепції» (через самоідентифікацію себе як фізична, духовна, матеріальна і соціальна істота, з теорії У.Джеймса), так і в рамках рольових ідентифікацій і їх реалізації в соціокультурному просторі

Такі особливості сприйняття проявляються в таких аспектах:

- потреба в самовираженні, самоідентифікації;
- схильність до конфронтацій і конфліктів в процесі отримання нової інформації, нігілізм;

- неуважність, непосидючість, опір активної навчальної і комунікаційної діяльності, викликані нестійкістю нервової системи (апатичність, підвищена збудженість або загальмованість, запальність і т.п.);
- дисонанс фізико-соціального розвитку, що виявляється в збереженні дитячих поведінкових характеристик в підлітковому віці: дитячі інтереси, нестійкість вираження емоцій, сугестивність, схильність до чужого впливу, нерозвинене почуття відповідальності та ін.
- емоційні порушення (тривожність, відсутність цілісності емоційного сприйняття імпульсивність, дратівливість, запальність, агресивність);
- неприйняття педагогічних впливів;
- невміння долати труднощі.

Перераховані вище особливості сприйняття підлітків з агресивною поведінкою формують ряд вимог до організації педагогічних процесів і загальної взаємодії з такими підлітками. Сучасні корекційні психо-педагогічні програми будуються по двох каналах: на підставі визначення підлітками оптимальних форм взаємодії з навколишньою дійсністю і на підставі формування почуття емпатії [5].

При цьому, як корекційні, так і профілактичні програми повинні відповідати загальним принципам побудови виховних та освітніх програм для підлітків з агресивною поведінкою: безпеки, адекватної відповідності матеріалу віковим і психологічним особливостям.

Крім того, програми повинні містити технології розвитку цінностей і психологічних ресурсів людини, а також формувати навички протистояння тискові, емоційній компетентності та вирішення конфліктів, будувати позитивне самовизначення в соціокультурному просторі.

Сучасна соціально-психологічна практика виділяє сім форм технологій роботи з підлітками з агресивною поведінкою, серед них [3]:

Організація соціального середовища – визначення індивіда в соціально сприятливу для особистісного гармонійного розвитку середу (наприклад, секції,

гуртки, і т.п.), а також робота з вузькими соціальними групами, до яких він відноситься (наприклад, сімейне консультування);

Психопрофілактична робота (інформування) класичний формат лекцій, колективних або індивідуальних бесід, надання тематичної інформації в форматі фото / відео / аудіоресурсів, що оповідає про вплив на індивіда всіх форм прояву агресивної поведінки;

Активне соціальне навчання соціально-важливих навичок – реалізується переважно в рамках групових тренінгів резистивності і ассертивності, в ході яких у підлітків формуються навички розпізнавання негативних зовнішніх впливів (з боку однолітків, батьків, рекламних концепцій і т.п.) і протистояння їм, а також з'являються навички розпізнання та адекватного, коректного виразу емоцій, боротьби з агресією і стресом, розвиваються комунікативно адаптивні навички;

Організація діяльності, альтернативної агресивної поведінки – інтеграція в референтну середу через трудові процеси, подорожі, створення психологічно сприятливого клімату соціального середовища і т.п.;

Організація здорового способу життя – стимулювання підлітків на ведення активного і здорового способу життя за рахунок забезпечення вільного доступу до різних спортивних майданчиків, організацію спортивно-оздоровчих заходів, забезпеченням путівок в санаторії і спортивні табори, пропаганда ЗСЖ;

Активізація особистісних ресурсів – забезпечення активної самореалізації підлітків в спорті, творчості та науці за рахунок участі в групах спілкування та особистісного зростання;

Мінімізація негативних наслідків агресивної поведінки – забезпечення оперативного соціального, психологічного та медичного обслуговування для підлітків, які характеризуються як «група ризику» [7].

Перераховані вище технології використовуються як психологами, так і соціальними структурами, в чиє ведення входить взаємодія з агресивними підлітками: відділ у справах неповнолітніх (ВСН), комісія у справах неповнолітніх (КСН), поліція у справах неповнолітніх (ПСН), соціально-

реабілітаційні центри денного і стаціонарного перебування, відділ опіки та піклування, освітні установи.

Соціальні педагоги як в соціальних, так і в освітніх установах, в роботі використовують такі методи взаємодії з підлітками, в яких спостерігається агресія:

- метод психологічного консультування (індивідуального і групового, сімейного);
- метод розмовної психотерапії - розмова з підлітком, спрямована на вербалізацію емоційних станів, словесний опис емоційних переживань, що формує позитивне ставлення до співрозмовника і гармонізує внутрішній стан і словесну аргументацію підлітків;
- музикотерапія – використання в роботі музичних творів різного характеру, що дозволяють співвідносити внутрішній емоційний стан з музичною тональністю, а також долати стрес і агресію;
- імаготерапія – використання в цілях терапії гри образами, що дозволяє практикувати соціальні ролі і адаптувати підлітків до реального життя в соціокультурному просторі;
- психогімнастика – мімічні вправи в рамках групових занять, засновані на руховій експресії і пантомімі і дозволяють знизити емоційну напругу і викликати взаємну довіру в учасників;
- морітатерапія - метод, в рамках якого учасники групового заняття виступають в якості експерта по відношенню до будь-якого питання (дають своє оцінне судження, призводять аргументацію з відповідними невербальними жестами (мімікою, жестами, інтонацією тощо.), а педагоги допомагають вибудовувати свій виступ правильно з точки зору культури поведінки і грамотності;
- ізотерапія - виклад на папері власних думок і переживань, що дозволяє підлітку зняти емоційну напругу, а соціальному педагогу (в т.ч. психолога) інтерпретувати внутрішній стан підлітка [7].

Вищенаведені методології, підходи і технології дозволяють ефективно взаємодіяти з підлітками з агресивною поведінкою та реструктурувати їх поведінкові особливості до оптимальних, соціально-прийнятних показників.

Таким чином, можна зробити висновок, агресивна поведінка – це багатогранне явище життя соціального середовища і соціальних відносин в стійких формах людської діяльності, які не відповідають нормам і очікуванням суспільства. Проблеми агресивної поведінки вивчаються багатьма вченими, як у нас в країні, так і за кордоном. І на сьогоднішній день проблема девіантної поведінки і девіантності не втратила свою актуальність. В даний час існує безліч підходів до розгляду даної проблеми і сприяє більш глибокому вивченню девіантності не тільки окремо, але і в сукупності з іншими якостями особистості і вивченням даного феномена в підлітковому віці.

Висновки до 1 розділу

Таким чином, можна зробити висновок, агресивна поведінка – це багатогранне явище життя соціального середовища і соціальних відносин в стійких формах людської діяльності, які не відповідають нормам і очікуванням суспільства. Проблеми агресивної поведінки вивчаються багатьма вченими, як у нас в країні, так і за кордоном. І на сьогоднішній день проблема девіантної поведінки і девіантності не втратила свою актуальність. В даний час існує безліч підходів до розгляду даної проблеми і сприяє більш глибокому вивченню девіантності не тільки окремо, але і в сукупності з іншими якостями особистості і вивченням даного феномена в підлітковому віці.

Різноманітність підходів в і теорій в психологічній науці дозволяє всебічно розглянути феномен агресивної поведінки. Найбільш вивченими питаннями є питання, що стосуються психологічних детермінант правопорушень, мотивації агресивної поведінки, вивчення особистості агресивної, психологічних механізмів протиправної діяльності.

Агресія в підлітковому віці породжується складним комплексом психофізіологічних і соціальних причин. Основні причини агресії і агресивної

поведінки в цьому віці ми бачимо в стані стрес-фрустрації, пов'язаному з адаптацією до нової життєвої ситуації, а також у соціальній дезадаптовності і неправильними соціальними навичками, засвоєними в більш ранніх вікових періодах.

По-друге, агресія і агресивна поведінка хлопців та дівчат тісно пов'язані з успішністю в оволодінні навчально-професійною діяльністю, так як саме цей вид діяльності є провідним в досліджуваний віковий період.

По-третє, агресивні прояви учнів пов'язані з навчальною діяльністю, з якими найчастіше і стикаються педагоги ЗЗСО, які можна пояснити з точки зору психолого-педагогічних теорій, а отже існує реальна можливість досліджувати, зрозуміти ці явища підліткових сентенцій і відповідним чином підготувати вчителя ЗЗСО до їх прояву.

РОЗДІЛ 2
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Методичні підходи до організації емпіричного дослідження

На сьогоднішній день правова грамотність розглядається як один з основоположних аспектів соціалізації агресивних підлітків, оскільки задовольняє відразу декілька вимог і особливостей взаємодії з групою ризику і носить інформаційний, освітній, попереджувальний (профілактичний) характер. Основи правової грамотності в умовах сучасних стандартів освіти викладаються дітям з початкової школи в рамках лекцій та елективних занять, а також є обов'язковим пунктом профілактичної роботи з підлітками і корекційної роботи з підлітками групи ризику. Знання правових основ і санкцій, що пред'являються уповноваженими органами за вчинення діянь різного рівня відповідальності (адміністративних і кримінальних правопорушень), дозволяє попередити значну кількість правопорушень, скоєних агресивними підлітками, і тим самим уникнути відповідальності [9].

Освітній процес для агресивних підлітків повинен будуватися відповідно до характерних особливостей їх поведінки і сприйняття, про які ми говорили вище. Оскільки основи правової грамотності є доступною сферою пізнання для підлітків всій розглянутої вікової категорії (16-17 років), можливим є навчання підлітків групи ризику в різновікових групах.

Дослідження показують, що робота девіантів в різновікових групах дає більший ефект у порівнянні з класичними одновіковими колективами [6]. Системна організація освітнього процесу щодо агресивних підлітків, виражена в поетапному наданні тематичної інформації, поєднанні лекційних та практичних занять, а також впровадження корекційних методологій, дозволяє не тільки забезпечити ефективність засвоєння одержуваної інформації, а й соціально адаптувати підлітків групи ризику.

Вплив загострених рис характеру (акцентуацій) на процес адаптації вивчений у дослідженнях К. Леонгарда, О. С. Лічко, С. І. Подмазіна [82]. Потрібно підкреслити, що в цих працях не виділяється універсальний тип особистості в адаптації. Існують вказівки лише на те, що труднощі в адаптації виникають при спрямованості впливу факторів у "місце найменшої протидії" кожного акцентуйованого типу [33].

Поняття акцентуації вперше ввів в психологію і розробив К.Леонгард. Акцентуації можна визначити як дисгармонійний розвиток характеру, гіпертрофовану вираженість окремих його рис, що обумовлюється під¬вищеною вразливістю особистості стосовно певного виду впливів і заважає її адаптації в деяких специфічних ситуаціях.

Таким чином, аналіз багатьох наукових досліджень показав, що успішність адаптації у конкретних умовах існування може визначатися й індивідуальними особливостями людини, її адаптивними психофізіологічними рівнями [3; 17], сформованими за життя особистісними характеристиками: характером, темпераментом, здібностями, моральними установками [26; 27; 33; 41; 63].

В експериментальних дослідженнях ми використали опитувальник Х. Шмішека (додаток А). Він складається з таких шкал: гіпертивний тип, застрягаючий, емотивний, педантичний, тривожний, циклотимність, демонстративність, збудливість, дистимність, екзальваність.

Опитувальник складається з 88 запитань, на які потрібно відповідати "так" чи "ні" [145, 274-280].

У структурі відносин особистості особливо важливе місце належить самооцінці. Самооцінка особистості є ключовою особливо в юнацькому віці прямо пов'язана з процесом соціальної адаптації і звичайно з дезадаптації особистості. Низька самооцінка може свідчити про негативне ставлення до себе, неприйняття себе, відчуття власної неповноцінності. Тоді як адекватна самооцінка з тенденцією до завищення свідчить про позитивне ставлення до себе, сприяє досягненню внутрішньої узгодженості.

Особистісна тривожність характеризує стійку схильність індивіда сприймати велике коло ситуацій як загрожуючих, реагувати на такі ситуації станом тривоги в яких і можуть проявлятися акцентуйовані риси характеру.

Реактивна тривожність характеризується напруженістю, хвилюванням, знервованістю, схильністю до стресів у певній ситуації.

Висока особистісна тривожність прямо корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями. Тому для оцінки рівня реактивної і особистісної тривожності ми використали методику Спілбергера-Ханіна. Дана методика є надійним і інформативним способом виявлення рівня тривожності на даний момент (реактивної тривожності як стану) і особистісної тривожності (як стійкої характеристики особистості). Піддослідним було запропоновано уважно прочитати кожне з наведених у бланку суджень і написати праворуч цифру, що відповідає їх самопочуттю у звичайних умовах.

Рівні тривожності за шкалою Спілбергера-Ханіна визначалися наступним чином:

- до 30 балів - низький рівень тривожності;
- 30 - 45 балів – середній рівень тривожності;
- вище 45 балів - високий рівень тривожності.

Нами було зроблено припущення, що при зниженні самооцінки підвищуються середні рівні їх тривожності. З метою перевірки зазначеного було продубльовано методику діагностики рівня тривожності особистості Спілбергера-Ханіна за методикою Г. Айзенка. Зазначена методика діагностики самооцінки психічних станів дала змогу отримати числові характеристики, які описують психічні стани піддослідних. Методика включає 40 запитань, сформульованих у вигляді тверджень, які можна вкласти у чотири шкали:

1) тривожність; 2) фрустрація; 3) агресія; 4) ригідність. Отримані результати дозволили диференціювати учасників дослідження на три групи за рівнями прояву тривожності, фрустрації, агресивності і ригідності [48,140-145]:

- з низьким рівнем тривожності (0 - 7 балів);

- середнім (8 - 14 балів);
- високим (15 - 20 балів).

– Методика «Рівень агресивності дитини» (автори - Г.П. Лаврентьєва, Т.М. Титаренко).

Мета: виявлення рівня агресивності дитини.

Пропонується опитувальник з 20 питань, де кожна позитивна відповідь на кожне із запропонованих тверджень оцінюється в 1 бал;

– Методика «Спостереження за девіантною поведінкою старших школярів » (автор - Проскурівська О. Г.);

Мета: виявлення рівня девіантної поведінки неповнолітнього.

Діагностика спостерігає за поведінкою під час уроків, поведінкою в позаурочний час, під час відвідування їдальні, поведінкою під час перерви, під час ігор і самостійно заповнює карту спостереження за підлітком. Карта заповнюється індивідуально на кожного школяра. Характеристика рівнів сформовано-девіантної поведінки (високий, середній, низький).

Таким чином, на підставі результатів, отриманих за перерахованими методиками, представляється можливим отримання інформації про ознаки агресивної поведінки неповнолітніх.

2.2. Аналіз отриманих результатів

Експериментальною базою дослідження слугували: студенти Вінницького соціально-економічного інституту університету «Україна», та студенти професійного училища, з чотирма групами осіб різної статі та різного віку:1-а група – дівчата 13-14 років; 2-а група досліджувані жіночої статі 17-18 років; 3-я група – хлопці підліткового віку 13-14років; 4-а група – досліджуванні чоловічої статі 17-18 років.

Наведемо результати дослідження ознак агресивної поведінки підлітків.

Перед проведенням системи занять по темі «Основи правової грамотності» для підлітків з агресивною поведінкою, спочатку ми провели дослідження за методикою «Рівень агресивності дитини» (автор - Г.П. Лаврентьєва, Т.М.

Титаренко). Неповнолітнім були надані 20 питань, і кожну позитивну відповідь дитини на питання оцінювалося в один бал.

Результати емпіричного дослідження за даною методикою представлені в таблиці 2. 1.

При визначенні агресивності будемо виходити зі шкали:

– Від 15 до 20 балів агресивність висока,

– Від 7 до 14 балів агресивність середня,

– Від 1 до 6 балів агресивність низька.

Таблиця 2.1

Результати діагностики рівня агресивності у підлітків

Показник	Кількість	у %
Високий		
Середній		
Низький		

82 % (12 осіб) підлітків в даній досліджуваній групі мають середній рівень агресивності. Високий рівень продемонстрували 12%, що склало 2 людини, і низький рівень агресивності показав один чоловік, що склало 6 %.

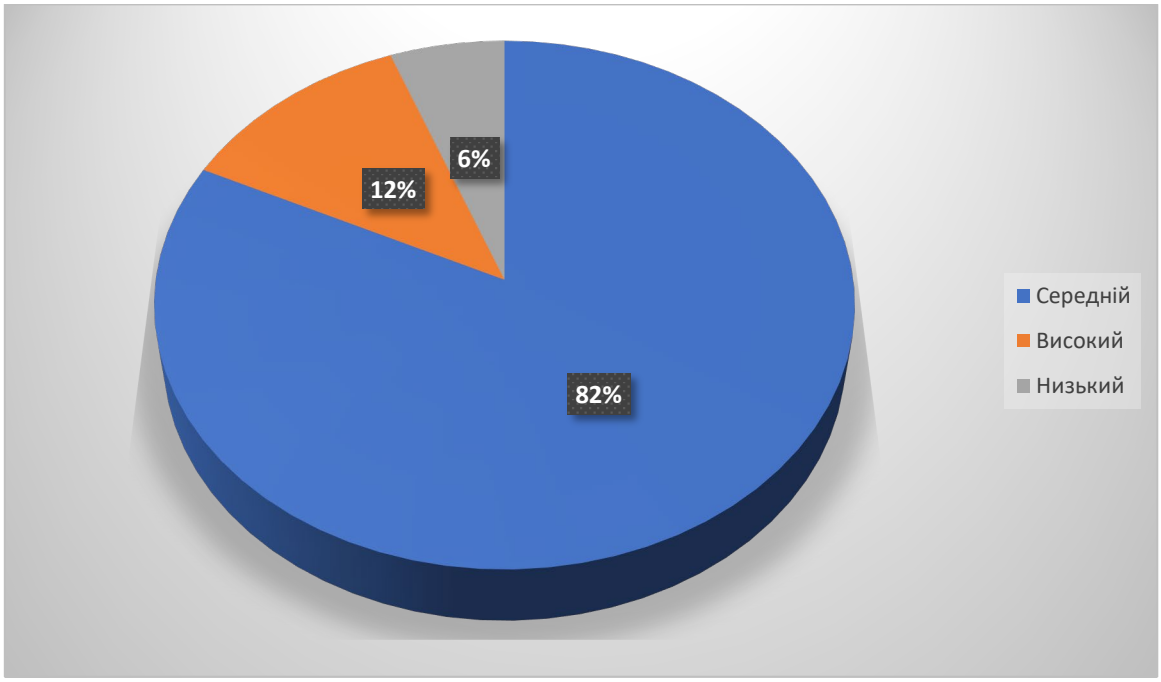

Рис. 2.1. Результати діагностики рівня агресивності у підлітків у %

Це може свідчити про те, що у підлітків, які мають високий і низький рівень агресивності, склалася неблагополучна ситуація в сім'ї, негативне ставлення до школи, боязнь тих чи інших уроків, що не склалися відносини з учителем або однокласниками - все це може істотно порушувати самопочуття дитини і, як наслідок, сам процес навчання.

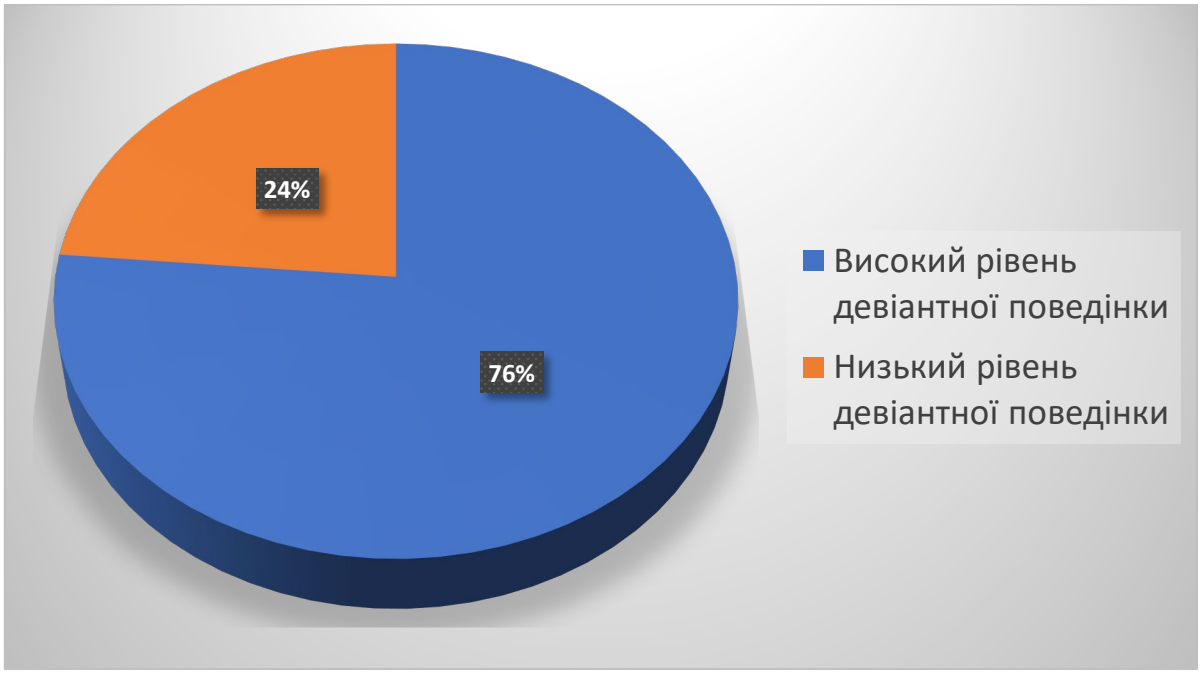

Рис. 2.3. Результати діагностики рівня агресивності у підлітків в%

Проаналізуємо результати, отримані за методикою «Спостереження за девіантною поведінкою» (автор - Проскурівська О.Г.).

Протягом спостереження за школярами ніхто не ходив під час уроків, не вставав з місця; виконували навчальні завдання під час уроків; не відволікалися, не поверталися, не розмовляли. Ні у кого не спостерігалася дратівливість; пасивність у діяльності. Ніхто не прогулював уроки без поважної причини. Не спостерігались різка зміна настрою; агресивність; порушення норми і правила поведінки в установі на перерві і після уроків; провокування конфлікту; запальність. Учні виконували громадські доручення; ніхто не поводився агресивно по відношенню до однокласників, (штовхався, плювався, штовхався, огризався); всі дотримувалися правил поведінки в їдальні. Можна говорити про високий рівень агресивної поведінки підлітків.

Проаналізувавши результати діагностики, ми відзначаємо, що 11 дітей (76,4%) мають середній рівень прояву девіантної поведінки. Для них характерні: прояв недисциплінованості; не завжди відповідають на усні запитання, реагують агресивно ; іноді виявляють дратівливість; пропускають заняття без поважної причини; рідко відзначається різка зміна

настрою; іноді не контролюють себе; іноді порушують норми поведінки; іноді є неформальним негативним лідером; рідко беруть участь в житті класу, іноді агресивно поводяться по відношенню до однокласників, дорослих (штовхаються, огризаються); не часто, але порушують правила поведінки в їдальні; іноді привертають до себе увагу асоціальною поведінкою; виявляють дратівливість, в деяких моментах виявляють нестійкість в поведінці; іноді привертають до себе увагу асоціальною поведінкою.

Низький рівень девіантної поведінки спостерігався у 4 осіб (23, 6%). Для них характерні: дисциплінованість; активна участь в процесі уроку; чітке виконання інструкції; присутність на заняттях; вміння себе контролювати; спілкування з усіма однокласниками; дотримання норми поведінки; виконання громадських доручень; дотримання правил поведінки в їдальні; активна участь в процесі знайомства з новим.

Таким чином, узагальнюючи результати дослідження, ми відзначаємо, що у 12 осіб (82,2%) виявлено середній рівень агресивності, високий рівень агресивності у 2 школярів (12%), низький рівень - у 1 учня (5,8%).

Крім того, виявлено у 11 осіб (76,4%) середній рівень і у 4 учнів (23,6%) низький рівень девіантної поведінки. Отже, ми робимо висновок про те, що необхідно проводити цілеспрямовану роботу з підлітками, які мають ознаки агресивної поведінки.

За результатами психологічного аналізу, наданого фахівцями, по закінченню занять, приятельські стосунки в групі встановили всі 15 учасників з 15, дружні - 6 чоловік з 15. Аналітика статистики правопорушень демонструє, що протягом тижня після закінчення занять учасниками тестової групи було скоєно 13 адміністративних правопорушень і не було скоєно жодного кримінального правопорушення .

Агресивна поведінка підлітків може проявлятися в декількох площинах: як позитивні відхилення, що включають в себе дитячу обдарованість, так і негативні відхилення, досліджувані нами в рамках дипломної роботи, що виражаються в поведінкових порушеннях і агресивних формах поведінки.

Реалізовуючи систему занять по темі «Основи правової грамотності» для підлітків з агресивною поведінкою нами було проведено дослідження, в якому взяли участь підлітки в кількості 15 чоловік у віці від 12 до 17 років, з них 9 хлопців і 6 дівчат.

Виходячи з результатів діагностики агресивної поведінки підлітків було виявлено, що 82,2% (12 осіб) підлітків в даній досліджуваній групі мають середній рівень агресивності. Високий рівень продемонстрували 12%, що склало Це може свідчити про те, що у дітей, які мають високий і низький рівень агресивності, склалася неблагополучна ситуація в сім'ї, негативне ставлення до школи, боязнь тих чи інших уроків, що не склалися відносини з учителем або однокласниками – все це може істотно порушувати самопочуття дитини і, як наслідок, сам процес навчання.

Отримані за методикою Р. Кеттелла результати дозволили нам виділити групу підлітків, що має за більшістю показників характеристики дітей, схильних до різних форм агресивної поведінки. Так дослідження показало, що таким дітям властива схильність до замкнутості (36 осіб – 18,0%), емоційної нестійкості (40 осіб – 20,0%), підпорядкованості (52 особи – 26,0%), конформності (65 осіб – 32,5%), схильності до почуттів (61 людина -30,5%), боязкості (44 людини - 22,0%), довірливості (51 людина - 25,5%), тривожності (64 людини - 32,0%), низькому самоконтролю (62 особи -

31,0%) та вираженості неадекватної самооцінки (завищеної – у 64 осіб (32,0%) та заниженої – у 37 осіб (18,5%).

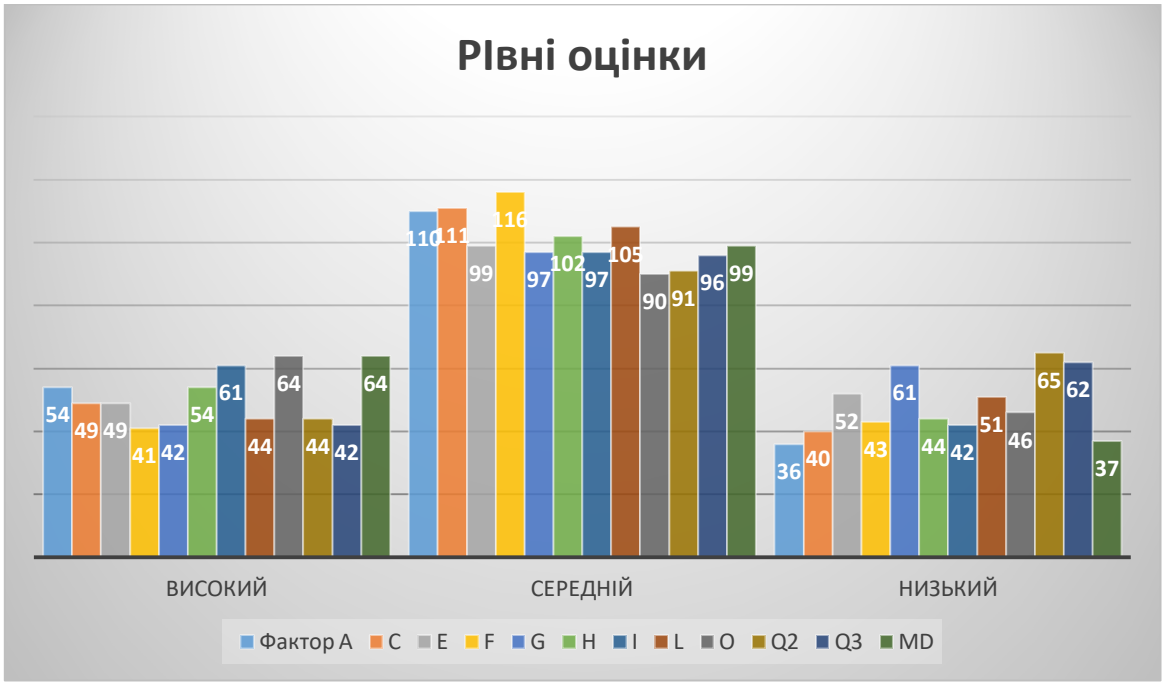

Рис. 3.2 Результати діагностики за методикою багатофакторного дослідження особи Р. Кеттелла

Результати проведених нами досліджень акцентуацій учнів різних груп представленні в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Частота прояву акцентуацій у досліджуваних жіночої статі за методикою Х. Шмішека

Групи	Типи прояву акцентуацій (у балах)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1-а група	20	16	20	-	-	24	8	12	4	20
2-а група	9	12	16	4	12	20	8	4	-	4

Примітка: а) типи акцентуацій характеру: 1 - гіпертими; 2 – застрягаючі, ригідні; 3 – емотивні, лабільні; 4 - педантичні; 5 – тривожні; 6 - циклотимні; 7- демонстративні; 8 – неврівноважені, збудливі; 9 - дистимічні; 10 - екзальтовані; б) групи : 1-а група – підлітки жіночої статі; 2-а група – юначки.

В таблицях 2.1. показана частота прояву акцентуацій у дівчат. Тут видно що підлітки жіночої статі є більш акцентуйованні, ніж дівчата юнацького віку. В

підлітковому віці найчастіше зустрічається циклотимнии, гіпертимний і екзальтований тип акцентуацій. Особливістю циклотимного типу є періодичне коливання настрою, у результаті чого так само часто міняється манера спілкування з оточуючими людьми. У період підвищеного настрою такі люди є товариськими, а в період подавленого — замкнутими. Під час підйому вони поводяться як люди з гіпертимною акцентуацією характеру, а в період спаду — як люди з дистимною акцентуацією. Тобто в період підйому вони можуть виконати багато доручень, бути активними, ініціативними, а в період спаду, автоматично падає активність, ініціативність, їм властива байдужість та апатія.

Гармонічна особистість краще адаптується в складних життєвих ситуаціях і рідко потребує допомоги, рекомендацій, індивідуального підходу. Більшу складність представляють, так звані, акцентуйовані особистості. Аналіз психологічної літератури вказує на наявність акцентуацій при дезадаптації особистості. Згідно визначення, акцентуація це надмірний вияв певних рис характеру.

У досліджуваних юнацького віку проявляється менша кількість акцентуацій, найчастіше зустрічається також циклотимний тип і гіпертимний тип - постійно піднесений настрій, який лише зрідка змінюється спалахами агресії у відповідь на протидію оточення, виявляються такі дезадаптивні якості, як легковажності, відсутність етичних норм, почуття обов'язку; роздратованість у колі друзів та близьких, схильність до азартних розваг, втеч, раннього статевого життя, алкоголю. Такі риси можуть формуватися в умовах: виховання в умовах домінуючої гіперпроекції або, навпаки, в умовах безконтрольності.

Циклотимний тип. Характеризується, як правило, короткочасними (1-2 тижні) коливаннями настрою від підвищеного до депресивного. У фазі пригніченого настрою спостерігається зниження працездатності, втрата інтересу до улюблених справ. Невдачі й дрібні конфлікти важко переживаються ними й можуть призвести до думок про свою провину, неповноцінність. На цій фазі погано переноситься зміна життєвих планів, стереотипів поведінки. У гіпертимній фазі самооцінка може здаватися, на перший погляд, суперечливою.

Гіпертимний тип. Головною особливістю даного типу є постійне (або часткове) перебування в гарному настрої. Гарний настрій поєднується з високою активністю з високим життєвим тонусом. У цього типу виражена екстраверсія, прагнення до неформального лідерства. Висока рухливість нервових процесів призводить до того, що студенти такого типу легко адаптуються до нової ситуації і також до тієї, що швидко змінюється.

Порушення адаптації, тобто дезадаптація, виникає при спробі ввести таку особистість у строго регламентований режим, обмежити її активність, а також у випадку виконання нею монотонної діяльності на самоті. Це виявляється в порушеннях поведінки.

Частота прояву акцентуацій у досліджуваних чоловічої статі за методикою Х. Шмішека розкрита в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Частота прояву акцентуацій у досліджуваних чоловічої статі за методикою Х. Шмішека

Групи	Типи прояву акцентуацій (у балах)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3-я група	16	-	-	-	-	16	4	-	-	12
4-а група	20	-	-	-	-	16	4	4	-	8

Примітка: а) типи акцентуацій характеру: 1 - гіпертими; 2 – застрягаючі, ригідні; 3 – емотивні, лабільні; 4 - педантичні; 5 – тривожні; 6 - циклотимні; 7- демонстративні; 8 – неврівноважені, збудливі; 9 - дистимічні; 10 - екзальтовані; б) групи : 3-а група – підлітки чоловічої статі; 4-а група – юнаки.

В таблиці 2.2. показана частота прояву акцентуацій у досліджуваних чоловічої статі. У старших досліджуваних чоловічої статі частіше зустрічається гіпертимний і циклотимний тип акцентуацій. Підлітки з циклотимним типом акцентуації характеризуються зміною гіпертимних і дистимних станів. Їм властиві часті періодичні зміни настрою, а також залежність від зовнішніх обставин. На зауваження реагують роздратуванням, навіть грубістю і гнівом, глибині душі, проте, впадаючи при цьому в сум, глибоку депресію, не виключенні суїцидальні спроби. В

період підйому виражене бажання мати друзів, бути в компанії, настрій впливає на самооцінку. Типові циклоїди у дитинстві зазвичай справляють враження гіпертимних, але потім проявляється в'ялість, спад сил, те, що раніше давалося легко, тепер потребує великих зусиль. Підлітки циклоїдного типу вчаться нерівно, пропущене наздоганяють важко, породжують у собі відразу до занять. В періоди підйому вони активні, енергійні, ініціативні, веселі. В періоди спаду можуть бути агресивні. Навіть маючи хороші здібності вони вчаться нестабільно, в більшості випадків пропускають уроки, проявляють грубощі до дорослих.

Взагалі прояв акцентуацій у підлітків можна пояснити такими факторами які впливають на формування акцентуйованих рис особистості. По-перше: безконтрольність, домінуюча надопіка, умови жорстких стосунків, надмірність вимог і очікувань стосовно дитини, фобія втрати дитини, нестача любові і спілкування з підлітком та ін. Усі ці впливи оточення створюють грунт для формування тієї чи іншої акцентуації.

По-друге, дезадаптивні стереотипи акцентуйованих підлітків актуалізуються в умовах, коли вони стикаються з бар'єрами у діяльності, спрямовані на задоволення особистісно-значущих потреб. Тому школа повинна дати простір вільним і природним проявам особистості дитини, і ця свобода повинна бути обмежена тільки безпекою і психологічною комфортністю інших учнів, завданнями повноцінної освіти підлітків. Авторитарний стиль спілкування у школі, домінування методів примусу у навчанні призводить до конфліктних ситуацій і в результаті - до найрізноманітніших форм дезадаптивної поведінки підлітків.

По-третє, одним із суттєвих чинників, що сприяє виникненню акцентуацій у підлітків, є «когнітивна криза», тобто розширення сфери діяльності і взаємодії підлітка значно випереджає його психологічну компетентність, а тому і підлітки найбільш акцентуйовані, ніж інші вікові групи осіб.

Отже прояви акцентуйованих рис характеру найбільш проявляються в підлітковому та ранньому юнацькому віці. Отже соціальне оточення не повинно провокувати прояви загострених рис характеру, а намагатися їх згладжувати.

Таким чином, за сприятливих умов та дії конструктивних чинників дитина робить значний поступ у психічному та особистісному розвитку. Передумовою досягнень у цьому віці є особливості розвитку дитини на всіх попередніх періодах. Знання старшими (батьками, педагогами, іншими дорослими) особливостей підлітка є необхідною умовою організації їх цілеспрямованого розвитку, навчання та виховання.

Другою частиною нашого дослідження було виявлення кореляції між окремими показниками акцентуацій і агресією. Для цього була використана рангова кореляція Спірмена. Перед початком проведення такого дослідження була висунута гіпотеза, що гіпертимний і циклотимний типи акцентуації з високим рівнем агресії, тобто особи з цими загостреннями характеру більш агресивні.

Результати експериментального дослідження наведенні в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Досліджування жіночої статі, юнацький вік, показники за гіпертимною акцентуацією

Досліджувані жіночої статі, юнацький вік, показники за гіпертимною акцентуацією						
К-ть	Бали по акц.	Бали по агресії	Ранг А	Ранг Б	*6*	$а^2$
1	18	36	5	4	1	1
2	24	40	9.5	7.5	2	4
3	21	40	7	7.5	-0.5	0.25
4	21	32	7	2	5	25
5	21	52	7	10	-3	9
6	24	ЗО	9.5	1	8.5	72.25
7	9	37	1	5	-4	16
8	15	39	3.5	6	-2.5	6.25
9	15	35	3.5	3	0.5	0.25
10	12	43	2	9	-7	49
						1=183
К,= -0.3						

За Спірменом кореляція є, якщо отриманий показник K_5 ближче до одиниці, а якщо кореляція зі знаком мінус, то зв'язок обернений, тобто при збільшенні одного з показників зменшується інший. Виявилось, що гіпотеза підтверджується частково, найбільша кореляція прослідковується у досліджуваних жіночої статі підліткового віку і дорівнює 0,99 за циклотимним типом, і у досліджуваних чоловічі статі дорівнює 0,5 за гіпертимною акцентуацією (Таблиця 2.3.та таблиця 2.4).

Для експериментальної достовірності результатів та перевірки гіпотези було визначено рівні прояву агресії підлітків: високий, середній та низький за домінування високого. Цікаво прослідкувати гендерну відмінність. Установлено, що високий рівень агресії у віці 12-13 років взаємопов'язаний з індивідуально-психологічними особливостями, а саме: збудженою та демонстративною акцентуаціями на фоні гіпертимності, тривожністю, неадекватністю самооцінки, емоційною неврівноваженістю, прагматичністю ціннісних орієнтацій, перевагою агресивно-прямолінійного, владнодомінуючого, недовірливого типу міжособистісної взаємодії.

Агресивність дівчат у віці 12-13 років може бути пов’язана з незадоволеністю свого соціального статусу у групі, незадоволеністю зовнішністю, дівчатка даного віку знаходяться в пубертатному віці, отже відбувається гормональні зміни, що можуть привести до великої кількості проблем. Вони критичні, можуть бути агресивно прямолінійні, недовірливі особливо до дорослих та батьків. У них формується потяг до дорослості, який проявляється у неслухняності, байдужості до переживань дорослих, але разом з тим високого рівня тривожності на велику кількість переживань. У даних дівчат прослідковується досить нестабільна самооцінка, яка в більшості є неадекватна. І все це негативно впливає на навчальну діяльність.

Таблиця 2.4

Досліджування чоловічої статі, юнацький вік, показники за гіпертимною акцентуацією

Досліджувані чоловічої статі, юнацький вік, показники за гіпертимною акцентуацією.						
К-ть	Бали по акц	Бали по агресії	Ранг А	Ранг Б	сі	$сі^2$
1	18	44	7.5	9	1.5	2.25
2	15	35	3.5	1.5	2	4
3	6	38	1	4.5	3.5	12.25
4	21	37	10	3	7	49
5	15	35	3.5	1.5	2	4
6	21	43	10	8	2	4
7	21	42	10	7	3	9
8	15	41	3.5	6	-2.5	6.25
9	15	46	3.5	10	-6.5	42.25
10	18	38	7.5	4.5	3	9
11	16	48	6	11	5	25
						I=П8
К,= 0.5						

Відзначено, що соціальні особливості високого рівня прояву агресії спричинені негативними рисами у характері міжособової взаємодії з близькими оточуючими - батьками, вчителями, однолітками, а також перевагою сімейних установок батьків на авторитарну.

Хлопці можуть проявляти різні типи агресивності але особливо вербальну та фізичну.

Аналізуючи соціальну ситуацію розвитку ми можемо говорити про несприятливі сімейні умови розвитку. Це в основному хлопці з досить авторитарних сімей. Крім того в даних сім’ях може примінятися фізичне насилля.

Отже дані юнаки не можуть реалізувати свої лідерські потреби у формальній групі і намагаються це зробити в референтних групах.

Всі ці індивідуальні особливості дітей потрібно враховувати при навчанні і вихованні підлітків та юнаків. Учителям потрібно враховувати індивідуальні особливості дитини.

Таблиця 2.5.

Досліджування жіночої статі, підлітковий вік, показники за циклотимною акцентуацією

Досліджувані жіночої статі, підлітковий вік, показники за циклотимною акцентуацією.						
К-ть	Бали по акц	Бали по агресії	Ранг А	Ранг Б	а	*й*^{2}
1	15	40	4	8	-4	16
2	21	39	8.5	7	1.5	2.25
3	24	36	11	4.5	6.5	42.25
4	21	34	8.5	1	7.5	56.25
5	21	35	8.5	2.5	6	36
6	6	35	1.5	2.5	-1	1
7	21	37	8.5	6	2.5	6.25
8	18	51	5.5	11	-5.5	30.25
9	6	36	1.5	4.5	-3	9
10	12	45	3	9.5	-6.5	42.25
11	18	45	5.5	9.5	-4	16
						£=253.25
$К_Л$=0.99						

Підсумкові результати кореляційного аналізу представленні в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Числові значення кореляції по окремим показникам акцентуацій

Тип акцентуації	Жін. стать		Чол. стать	
	Юнаки	Підлітки	Юнаки	Підлітки
Гіпертимний	-0.3	-0.15	0.5	0.25
Циклотимний	0.34	0.99	-0.1	-0.1

Важливу роль у саморозвитку особистості відіграє самооцінка. Від рівня її адекватності залежить як зміст, так і динаміка просування підлітка в особистісному розвитку.

В умовах невирішеної внутрішньої суперечності особистості наростає його нервово-психічне, емоційне напруження. Останнє, в свою чергу, загострює міжособистісні суперечності, посилює труднощі, ускладнює раціональне вирішення ним існуючих проблем, посилює дезадаптацію до навчально-виховного у школі, яка супроводжується підвищеною нестійкістю та збудливістю індивіда, поглибленням різноманітних переживань.

Самооцінка, ставлення до себе, як результати і показники самосвідомості особистості, є водночас фундаментальними її властивостями, що суттєво впливають на формування змістової структури і вияв цілісної системи інших психічних особливостей людини. Адекватно усвідомлюване і послідовне емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе є центральною ланкою її внутрішнього психічного світу, що створює її єдність і цілісність, погоджуючи й впорядковуючи внутрішні цінності особистості, прийняті нею щодо самої себе.

Самооцінка відноситься до одного з найважливіших утворень особистості, її самосвідомості і значною мірою визначає соціальну адаптованість особистості і є регулятором її поведінки та діяльності.

Аналіз результатів дослідження самооцінки виявив певні відмінності в її розвитку в обох виокремлених нами групах молоді.

Гіпотетично було зроблено припущення, що низька самооцінка може свідчити про їхнє негативне ставлення до себе; неприйняття себе; відчуття власної неповноцінності. Тоді, як адекватна самооцінка з тенденцією до завищення, може говорити про позитивне ставлення студента до себе, сприяти внутрішній узгодженості.

У зв'язку з цим, предметом нашого дослідження стало вивчення реактивної та особистісної тривожності підлітків та юнаків обох статей за методикою Ч. Д. Спілбергера - Ю. Л. Ханіна. Ця методика, як і попередня, є

суб'єктивною характеристикою особистості, проте не зменшує її цінності в психодіагностичному плані. Враховуючи стандартні норми методики Ч. Д. Спілбергера - Ю. Л. Ханіна, ми отримали наступні результати, які представлені в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Особливості тривожності студентів

Рівень тривожності	Реактивна тривожність (%)				Особистісна тривожність %)			
	1-а	2-а	3-я	4-а	1-а	2-а	3-я	4-а
Високий	36,3	24,5	31,3	15,5	51,38	19,5	49,5	13,3
Середній	55,5	60,5	60,5	60,5	45,5	54,1	36	61,7
Низький	7,3	15	8,2	24	26,4	26,4	14,5	25

Згідно з позицією Ю. Л. Ханіна, реактивна тривожність означає реакцію людини на різні, частіше всього соціально-психологічні стресори (очікування негативної оцінки чи агресивної реакції, сприйняття негативного до себе відношення, загрози своїй самоповазі, престижу) . Особистісна тривожність, як більш стійка риса особистості, представляє індивідуальні особливості сприймання впливу різних стресорів, тобто свідчить про відносно стійку схильність людини сприймати загрозу своєму "Я" в різних ситуаціях і реагувати на ці ситуації підвищеною тривогою. Величина особистісної тривожності характеризує минулий досвід, тобто наскільки часто індивіду довелося переживати реактивну тривогу.

Як правило, показники особистісної та реактивної тривоги пов'язані між собою. У людей з високим показником особистісної тривоги реактивна тривожність у схожих ситуаціях виявляється більшою мірою. Особливо виражений такий зв'язок в ситуаціях, які загрожують самооцінці особистості. Згідно результатів дослідження ми робимо висновок, що високий рівень реактивної тривожності мають дівчата підліткового віку (36,3%) та хлопці

підліткового віку (31,3%). Крім того вони мають високий рівень і особистісної тривоги: дівчата -51,38%; хлопці – 49,5%. В юнаків ми можемо фіксувати нижчі показники як реактивної так і особистісної тривоги.

Отже, в ситуаціях, які ставлять під сумнів самоповагу чи авторитет індивіда, ситуативна тривога виявляться максимально. Дослідження показали, що при перевірці виконання завдань, що пов'язані зі здібностями та уміннями і навичками, високотривожні підлітки та юнаки досить погано справляються з такими завданнями, а слаботривожні – добре.

Підвищення тривоги, що обумовлено страхом перед можливими завданнями, є пристосувальним механізмом, який підвищує відповідальність індивіда перед суспільними вимогами та установками. Це ще раз підтверджує соціальну природу явищ тривожності [17].

Якщо людина часто переживає стан тривоги, а він характеризується суб'єктивним відчуттям напруги, хвилювання, з фізіологічного боку – активацією нервової системи, то можливе поступове формування особистісної властивості – тривожності, як відносно стійкої індивідуальної особливості, що виявляється в здатності індивіда відчувати цей стан. Стан тривоги виникає у зв'язку з можливими неприємностями, непередбаченими ситуаціями, змінами у звичайній життєдіяльності й виражається специфічними переживаннями – хвилюваннями, побоюваннями, порушеннями спокою.

Функція тривоги не тільки може попереджати про можливу небезпеку, але й стимулювати особистість до пошуку і конкретизації цієї небезпеки, до активного визначення об'єкта загрози. Вона може виявлятися, як відчуття безпорадності, невпевненості в собі, безсилля перед зовнішніми факторами, перебільшення сили небезпеки. Поведінкові вияви тривоги у студентів характеризуються загальною дезорганізацією діяльності, порушеннями в її спрямованості і продуктивності. Це призводить до зниження результативності, успішності будь-якої діяльності і, насамперед, навчальної.

Невротична тривога формується на основі внутрішніх протиріч в розвитку особистості і її психіки, наприклад, високий рівень домагань,

недостатнє моральне пояснення мотивів можуть привести учня до неадекватного переконання в тому, що для нього існує загроза з боку інших людей, власного тіла і т.п.

Тривожність, як підвищена схильність переживати тривогу через реальну чи уявну небезпеку, може даватися взнаки у міжособистісному спілкуванні, у поведінці і супроводжуватися виявом неадекватно підвищеної психоемоційної напруженості, призводити до порушень регуляторних процесів. При постійних виявах таких станів вона, як засвідчили наші спостереження, закріплюється і перетворюється у стійку властивість особистості і може стати навіть домінуючою рисою характеру (акцентуюваною особистістю). На такій позиції, щодо трансформацій психічних станів стоять й інші науковці [67]. Нами встановлено, що тривожність як риса особистості є найбільш значущим ризик-фактором, що сприяє нервово-психічним захворюванням. Висока тривожність знижує ефективність його інтелектуальної діяльності, гальмує її в напружених ситуаціях, наприклад, під час відповідей на іспиті чи заліку; знижує рівень розумової працездатності, викликає невпевненість у своїх здібностях, є однією з причин низького соціального статусу особистості тому, що така поведінка характеризується емоційною неврівноваженістю, роздратуванням і може призвести до емоційного стресу.

Стан тривоги загалом свідчить про емоційну нестійкість особистості, недостатню пристосованість організму до змін навколишньої дійсності, він є суб'єктивним виявом неблагополуччя особистості, тобто її дезадаптованості.

Проведене дослідження з використанням методик Г. Айзенка, Ч. Д. Спілбергера та інших, дозволило оцінити психічні стани учнів і отримати їх числові показники (табл. 2.3). Вони характеризують психічні стани учнів, а саме, рівень тривожності, фрустрації, агресії, ригідності. Особливим психічним станом людини є стан фрустрації як переживання нею об'єктивної чи суб'єктивної невдачі, неуспіху. Об'єктивна чи суб'єктивна невдача може викликати негативні емоції, підвищення тривоги та ін.

Однією з можливих реакцій на це є також агресія, що трансформується з фрустрації і супроводжується гнівом, ненавистю чи відчаєм людини. Таким чином може сформуватися й особистісна агресивність як готовність до агресивної поведінки, в тому числі і до аутоагресії (у випадках самовбивств, суїцидальної поведінки). Подолання стану фрустрації потребує підвищення стійкості (фрустраційної толерантності) особистості до несприятливих обставин життя на основі адекватного їх усвідомлення. Це усвідомлення передбачає перебудову мотивів, емоцій і сприйняття людиною змісту соціальної адаптації, можливих шляхів рішення конфліктів та проблем.

Таблиця 2.8

Залежність успішності учнів від їх психічних станів

Рівень тривоги студентів:		Навчаються переважно на:			Показники отримані за методиками:				
					Г. Айзенка			тривожність за Спілбергером	
		„5” у %	„4” у %	„3” у %	фруст-рація	агресія	ригід-ність	реак-тивна	особис-тісна
1-а група	високий	8	12	28	12,77	8,6	12,2	36,3	51,38
	низький	12	20	20	8	10	7,5	7,3	26,4
2-а група	високий	10	17	15	10	6,35	10,4	24,5	19,5
	низький	12	20	13	7,36	7	8,6	15	26,4
3-а група	високий	6	12	20	8	9,35	10	31,3	49,5
	низький	110	14	16	7,34	7	8	8,2	14,5
4-а група	високий	10	14	15	7	7,84	9	15,5	13,3
	низький	12	16	10	8	6,68	7	24	25

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що у підлітків жіночої статті - 1-ої групи, а саме з високим рівнем тривоги, виявляються страх відповідати перед аудиторією, встановлювати нові контакти, низька активність в шкільному житті, часті відмови від участі у роботі психокорекційної групи, бо головною умовою участі в ній є довіра до організаторів проекту. У таких учениць переважає пасивно-страждальна позиція, невпевненість в собі і в стабільності ситуації, висока чутливість і залежність від впливу середовища, підвищена чутливість до небезпеки, мотивація уникнення неуспіху, сензитивність,

залежність від думки оточуючих. Провідною потребою у них є прагнення позбутися страхів та невпевненості, відхід від конфронтації.

Разом з тим у учні даного типу мають розвинуте почуття відповідальності, обов'язковості, скромності, підвищеної тривоги стосовно незначних життєвих проблем, тривоги за долю близьких людей. Їм властива емпатійність, виражена залежність від об'єкту своєї прив'язаності або будь-якої сильної особистості. Подібні характеристики таких особистостей подають й інші дослідники [5].

Високий рівень фрустрації у підлітків жіночої статі може свідчити, на нашу думку, про те, що вони часто переживають невдачі на шляху до досягнення мети. Проте у даній групі виявленні значно вищі, ніж в 2 –й групі, показники рівня агресії. Це може вказувати як на низькі рівні їх рефлексії, так і на велике бажання відповідати соціально прийнятим нормам. При цьому контроль над агресивністю певною мірою, на нашу думку, стримує активність щодо самореалізації особистості.

Великий рівень ригідності у зазначеної групи вказує на певні форми поведінки. Найвищі показники ригідності показали учні першої та другої групи. Учням даної групи імпонує точність і конкретність, їх дратує аморфність, невизначеність поставленої мети, безалаберність і неакуратність. До певної межі вони можуть демонструвати стійкість до стресу, що зумовлено їх гомонімністю (непідвладністю стресовим впливам) та малорухливістю нервових процесів з труднощами переключення із одного стану в інший. Але при цьому відбувається поступове накопичення потенційної активності, яка може виявлятися вибуховим афектом та агресивністю. Таким учням властиві два типи захисних механізмів, що знімають внутрішню напругу при неможливості реалізувати значиму потребу: 1) раціоналізації із знецінюванням об'єкта фрустрованої потреби чи 2) реагування ззовні за типом звинувачення. Останній тип реагування пов'язаний з захисним механізмом за типом проекції: індивід приписує оточуючим ту недовіру та ворожість, яка властива йому самому, але карає оточуючих [65, с. 135, с. 621]. Крім того в ситуації стресу такі учні виявляють вегетативні реакції.

Захисні механізми можуть виявлятися і шляхом 3) витіснення з свідомості тієї негативної інформації, яка є конфліктною або наносить шкоду суб'єктивному образу "Я" та 4) трансформації психологічної тривоги в органічні (біологічні) зміни. Ці механізми доповнюють один одного, створюють можливість для психосоматичних розладів, тобто таких фізичних захворювань, які тісно розвиваються одночасно з негативними емоційними переживаннями.

Крім того, високі показники за шкалою ригідності у 2-ої групи, вказують на певні труднощі в навчальній діяльності та на їх дезадаптацію. Це виявилося також і в труднощах психокорекційної роботи з ними. Юначки зазначеної групи в більшості випадків мають зовнішні ознаки невиразності.

У 4-й групі, у юнаків з низьким рівнем тривоги, виявлено значно нижчий рівень агресії, порівняно з 1-ю, що вказує на більшу їх схильність до використання захисних механізмів. Проте, як засвідчив проведений нами аналіз, подібне може призводити до психосоматичних захворювань. Останнє також переконує в необхідності пошуку засобів психологічного супроводу та допомоги студентам зазначеної групи.

2.3. Методичні рекомендації роботи з підлітками з профілактики агресивної поведінки

Визначення рівня агресії в підлітка, безумовно, має вельми велике значення, тому що дає змогу на ранніх стадіях виявити схильність до навмисного насильства однієї особистості над іншою, яке супроводжується станом напруженості, страху, пригніченості, приниженням людської гідності, а також нанесенням фізичної або психічної травми. Крім того, виявивши ступінь деструктивних тенденцій у свідомості дитини, можна з більшою часткою ймовірності прогнозувати можливість розвитку інших форм відхильної поведінки (вживання алкоголю, наркоманія, суїцидальна поведінка, протиправна поведінка, бродяжництво та ін.).

Необхідне проведення комплексного психолого-педагогічного дослідження, під час якого слід виявити (констатувати) ступінь вираженості

різних форм агресії в учнів класу (агресивності як властивості особистості та агресії як акту поведінки) - вивчення ступеня вираженості фізичної агресії, непрямої агресії, роздратування, негативізму, образи, підозрілості, вербальної агресії, відчуття провини.

Під час інтерпретації результатів велике значення має відповідність отриманих даних нормам агресивності та ворожості. Також важливу роль для діагностики рівня агресії відіграють варіації отриманих індексів у межах встановленої норми.

Педагогу під час організації роботи з агресивними підлітками необхідно враховувати той факт, що форми агресії, які проявляються в поведінці дітей, мають різні причини виникнення. Так, у більшості неповнолітніх цієї категорії спостерігається бідність ціннісних орієнтацій, відсутність захоплень, а також вузькість і нестійкість інтересів. У цих дітей, як правило, підвищена сугестивність, наслідувальність, а також спостерігається недорозвиненість моральних уявлень. Їм притаманна емоційна грубість, озлобленість, як проти однолітків, так і проти оточення. У таких підлітків спостерігається крайня самооцінка (або максимально позитивна, або максимально негативна), підвищена тривожність, страх перед широкими соціальними контактами, егоцентризм, невміння знаходити вихід із важких ситуацій, переважання захисних механізмів у поведінці. Усі перелічені характеристики лежать в основі прояву учнями фізичної, непрямої, а також вербальної агресії. Крім того, вони призводять до появи негативізму, почуття провини, а також заздрості й ненависті до оточення.

Серед агресивних підлітків трапляються й діти добре інтелектуально та соціально розвинені. У них агресивність виступає засобом підняття престижу серед однолітків, демонстрацією своєї самостійності та дорослості. Для цього підлітки використовують вербальну агресію.

Педагогу слід також пам'ятати, що в розвитку агресії в поведінці дітей часто величезну роль відіграє й атмосфера в сім'ї. У цьому разі агресія щодо оточення може бути своєрідним закликом дитини про допомогу, способом

привернення уваги до себе через акти непрямої та вербальної агресії, негативізму. Крім того, якщо дитина спостерігає агресивну поведінку батьків у сім'ї, силове вирішення конфліктів, що виникають, то це, як правило, стає для неї моделлю поведінки в схожих ситуаціях.

Практика показує, що дуже часто провокують агресивну поведінку дітей і самі вчителі, школа. Можна виокремити цілу низку ситуацій, що сприяють формуванню агресії в поведінці підлітків: іронічне ставлення до учня, приниження його особистої гідності, демонстрація зверхності педагога над учнем, відсутність довірчого спілкування, послідовності в діях і вчинках учителя, несправедливе ставлення до учня та ін.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що корекційна робота з профілактики агресії як однієї з форм асоціальної поведінки в кожному окремому випадку має свої особливості. Однак можна виділити загальні умови психокорекційної роботи з неповнолітніми.

По-перше, потрібне налагодження прямого контакту із сім'єю дитини. Дуже часто батьки впевнені, що їхні діти не є носіями агресивних проявів. Можна стверджувати, що некритичне ставлення батьків до проявів агресивності власних дітей - одна з причин її стимулювання. Цей факт викликає низку проблем, що стосуються педагогічної підготовленості батьків для об'єктивної оцінки поведінки власної дитини та прийняття адекватних рішень.

По-друге, необхідно проводити індивідуальні бесіди психологічної спрямованості з учнями з метою надання їм допомоги щодо подолання схильності до різних форм агресії.

По-третє, особливу увагу в корекційній роботі педагогу слід приділяти формуванню кола інтересів підлітка на основі особливостей його характеру і здібностей. Необхідно прагнути до скорочення періоду вільного часу підлітка внаслідок залучення його до занять, що позитивно формують особистість: гра, читання, самоосвіта, заняття музикою, спортом.

Важливим є також врахування педагогом підліткового прагнення до утвердження себе, своєї позиції серед дорослих. У зв'язку з цим необхідно

забезпечити включення підлітка в таку діяльність, яка «лежить у сфері інтересів дорослих, але водночас дає можливість підлітку реалізувати свої інтереси й утвердити себе» [5, с. 63]. Психологічний смисл цієї діяльності полягає для підлітка в тому, що, беручи участь у ній, він фактично долучається до справ суспільства, посідає в ньому певне місце й утримує свою нову соціальну позицію серед дорослих та однолітків. Діяльність надає підлітку можливість розвитку його самосвідомості, формує норми його життєдіяльності.

Під час роботи педагог має врахувати також статево-вікові особливості прояву агресивності в поведінці дітей. Учитель має врахувати, що хлопчики, попри те, що вони фізично сильніші за дівчаток, мають більшу чутливість до впливу як фізичних, так і психічних чинників. Дослідження показують, що «у хлопчиків частіше, ніж у дівчаток, зустрічаються психічні порушення і нервові розлади» [6, с. 134].

Під час організації роботи з агресивними підлітками педагог має пам'ятати, що профілактика юнацької агресивності полягає не в уникненні конфліктних ситуацій - це неможливо, а «у створенні такого психологічного клімату, в якому підліток не почувався б самотнім, невизнаним і неповноцінним, створення ситуації успіху на уроці» [5, с. 65]. У зв'язку з цим необхідна демонстрація доброзичливого ставлення до учнів, звернення до учнів має здійснюватися на ім'я.

Педагогу в процесі виховання слід на власному прикладі забезпечувати засвоєння моральної культури як основи утвердження культури спілкування в цілісному навчально-виховному процесі.

Особливу увагу необхідно приділити перебудові шкільної системи виховної роботи, її структури, змісту і способів реалізації. Школа має утверджувати гуманні взаємини між суб'єктами педагогічної системи. Для роботи із запобігання та подолання агресії підлітків необхідне об'єднання зусиль усіх суб'єктів школи: учнів, батьків, вихователів, педагогів, класних керівників.

Припустити, що дитина агресивна, можна лише в тому разі, якщо протягом щонайменше шести місяців у її поведінці проявлялися хоча б чотири з восьми перелічених ознак.

Дитині, у поведінці якої спостерігається велика кількість ознак агресивності, необхідна допомога фахівця - психолога або лікаря.

Найпоширеніші причини виникнення дитячої агресивності:

ідкидання (неприйняття дитини). Дитина почувається покинутою, незахищеною і тому для неї не існує батьківського авторитету. У дитини немає позитивного прикладу, як поводитися.

ад вимогливість (надмірна критика, покарання за найменші провини) - призводить до озлобленості, прагнення робити «нишком», формує почуття неповноцінності та очікування невдач. Агресія стає способом самоствердження.

іперопіка (надтурботливе ставлення) - дитина позбавляється самостійності, інфантильна, не може протистояти стресам, не може постояти за себе, може стати жертвою агресії та зганяє свою агресію, яка накопичилася, на предметах (рве книжки, ламає речі, пише на стінах або меблях), тваринах, на тих, хто слабкіший за неї, або на самій собі (наносячи собі якісь ушкодження).

Деякі принципи спілкування:

оботу з корекції агресивної поведінки дітей слід починати з Вас, батьки. Пам'ятайте, що дитина не може змінитися на краще, якщо не відбудуться необхідні зміни в родині.

ехай дитина кожної миті відчуває, що Ви її любите, цінуєте і приймаєте, що вона Вам потрібна. Не соромтеся її зайвий раз приголубити й пожаліти.

оказуйте особистий приклад ефективної поведінки, не допускайте спалахів гніву і невтішних висловлювань про інших людей.

аборона і підвищення голосу - найбільш неефективні способи подолання агресивності. Лише зрозумівши причини агресивної поведінки дитини, можна сподіватися на поліпшення.

ормуйте здібності до співпереживання і співчуття (здібності до емпатії).

авчайте дитину розпізнавати власні емоційні стани та стани оточення. Розширюйте поведінковий репертуар дитини.

удьте послідовними в покараннях дитини, карайте за конкретні вчинки. Покарання не повинні принижувати дитину.

айте дитині можливість виплеснути свою агресію, змістити її на інші об'єкти (наприклад, побити подушку).

е пригнічуйте спроби «самоствердження» дитини, поставтеся з розумінням, намагайтеся спокійно домовитися.

омічайте, коли дитина в конфліктних ситуаціях поводиться неагресивно і заохочуйте її за це.

ідпрацьовуйте навички реагування в конфліктних ситуаціях. Вчіть дитину брати відповідальність на себе.

Профілактика агресії та жорстокості в дітей:

- Постарайтеся зберегти у своїй родині атмосферу відкритості та довіри.
- Не давайте своїй дитині нездійсненних обіцянок, не вселяйте в її душу нездійсненних надій.
- Не ставте своїй дитині жодних умов.
- Будьте тактовні в прояві заходів впливу на дитину.
- Не карайте свою дитину за те, що дозволяєте робити собі.
- Не змінюйте своїх вимог щодо дитини на догоду будь-чому.
- Не шантажуйте дитину своїми стосунками один з одним.
- Не бійтеся поділитися зі своєю дитиною своїми почуттями й слабкостями.
- Не змінюйте своє ставлення до дитини залежно від її навчальних успіхів.

Агресивність дитини проявляється, якщо:

- дитину б'ють;

- над дитиною знущаються;
- дитину змушують відчувати почуття незаслуженого сорому;
- батьки свідомо брешуть;
- батьки п'ють і влаштовують бешкет;
- батьки виховують дитину подвійною мораллю;
- батьки не вимогливі й неавторитетні для своєї дитини;
- батьки не вміють любити однаково своїх дітей;
- батьки дитині не довіряють;
- батьки налаштовують дітей один проти одного;
- батьки не спілкуються зі своєю дитиною;
- вхід у дім закритий для друзів дитини;
- батьки виявляють до дитини дріб'язкову турботу й опіку, живуть своїм життям, дитина відчуває, що її не люблять.

Зараз у школах впроваджують як окремі елементи профілактики (індивідуальна робота з нещасливими школярами), так і систему профілактики, призначену для всіх учасників освітнього процесу (уроки соціального виховання, тренінги з конфліктології, круглі столи, ділові та інтерактивні ігри, ігротерапія, казкотерапія). До школи залучаються вузькі фахівці для роботи з кризовими ситуаціями, здатні змінити ставлення до насильства, сформувати психолого-педагогічну компетентність у дітей, вчителів і батьків.

Також батьки можуть самостійно займатися корекцією агресивності своїх дітей за допомогою казкотерапії; психотехнічних визвольних ігор; режисерських ігор.

Зміст запропонованих методичних прийомів.

Казкотерапія — це читання літературних творів, у яких розкривається сила добра і слабкість зла.

Після читання необхідно провести бесіду. Відповідаючи на поставлені запитання, дитина вчиться давати власну оцінку діям і вчинкам героїв, ставати на місце як «злих», так і «добрих» персонажів, формуючи тим самим здібності до емпатії.

Психотехнічні визвольні ігри спрямовані на ослаблення внутрішньої агресивної напруженості дитини, на усвідомлення нею своїх ворожих переживань, набуття емоційної та поведінкової стабільності. Ігри, що звільняють (на кшталт всіляких «кидалок», «кричалок»), - це своєрідний канал для випуску руйнівної енергії в соціально прийнятній формі.

В основі агресії лежить гнів, саме від нього слід навчитися звільнятися. Звісно, це не означає, що всім дозволено битися, кусатися. Просто ми маємо навчитися самі й навчити дітей висловлювати свої почуття прийнятними, неруйнівними способами.

Ігри для зняття агресії:

Гра «Курчата»

Дитині пропонується приготувати «корм» для курчат, тобто розірвати аркуш паперу на дрібні-дрібні шматочки.

Гра «Мовчанка»

Ця гра проводиться з командами «Стоп!» або «Замри!». Агресивні діти не тільки емоційно та моторно розряджаються, а й набувають елементарних навичок самовладання, розвивають здатність до самоконтролю за своїми емоціями та вчинками.

Гра-вправа «Де ховається злість? «

Дитина заплющує очі, одну руку з витягнутим вказівним пальцем підіймає вгору. Не розплющуючи очей, потрібно словом або жестом відповісти на запитання: «Де у вас злість ховається? У колінах, у руках, у голові, у животі? А гнів? А роздратування? А смуток? А радість?»

Дуже корисні для зняття агресії ігри з водою, піском, глиною. Влітку дозвольте навіть дуже маленькій дитині повозитися в піску (сухому і мокрому), у воді. У холодну пору року це можна замінити купанням у ванні. Наприклад, діти люблять переливати воду з однієї місткості в іншу.

Знімає напругу ліплення з воску, пластиліну, тіста. Ліпіть фігурки, придумуйте історії з ними.

Добре знімає напругу, створює позитивний емоційний фон - малювання фарбами.

«Висловитися», виплеснути накопичену енергію допоможуть казки та рольові ігри з іграшками. Придумуйте різні сюжети, зокрема й ті, які мають місце в житті вашої дитини. Опанувавши в грі правильну стратегію поведінки, дитині буде легше поводитися подібним чином і в реальному житті.

У *режисерській грі* дитина розподіляє всі ролі між іграшками, а на себе приймає функцію режисера. Дитина має можливість самостійно організовувати ігрову ситуацію, обирати сюжет, регулювати взаємовідносини між персонажами, мотивувати їхні вчинки та створювати характери. Виконуючи психотерапевтичну функцію (дитина може проявити свою агресію, «сховавшись» за ляльку-персонажа), ця гра розв'язує ще й педагогічні корекційно-розвивальні завдання. Оскільки агресивна дитина сама керує всіма ляльками - «агресором», «провокатором», «жертвами», «свідками», - то вона мимоволі стає на місце кожного персонажа. Іншими словами, крім «агресора» йому доводиться побувати й в ролі «жертви», усвідомити її становище. Таким чином, у режисерській грі дитина вчиться оцінювати конфліктну ситуацію з кількох поглядів, знаходити різні варіанти поведінки в ній і вибирати прийнятний варіант. Крім того, у дитини розвивається здатність координувати свою поведінку з вчинками інших людей.

На основі проведеного нами теоретичного дослідження проблеми, а також, спираючись на результати психо-діагностичного тестування підлітків та педагогічного складу школи, нами було розроблено та реалізовано психолого-педагогічну модель корекції агресивної поведінки підлітків на базі загальноосвітнього закладу.

Орієнтуючись на виділені нами функції процесу навчання підлітка у школі, проблеми навчання- і виховання-дитини; у середніх класах нами була реалізована поетапна модель роботи, що включає наступні напрямки роботи.

1. Для вирішення проблем, пов’язаних з навчанням та міжособистісними відносинами адміністрації школи та. педагогічного складу з одного боку, і

учнями, школярами середніх, класів — з іншого, нами був розроблений спеціальний педагогічний тренінг.

В -основу тренінгу були взяті вже апробовані, ігрові завдання та вправи, описані в роботах та ін.

Цілі педагогічного тренінгу:

- розвиток професійних та особистісних якостей педагога;

- формування у педагогів комунікативних навичок, які допомагають їм спілкуватися з учнями, батьками дітей та колегами по роботі.

Завдання програми:

1. Створення атмосфери для довірчого спілкування групи освітян.

2. Корекція уявлень, що є у педагогів, про особливості психофізіологічного та особистісного розвитку дитини в підлітковому віці.

3. Аналіз, перетворення та розширення професійного досвіду та навичок педагогів.

4. Розвиток у педагогів здатності до рефлексії.

5. Формування та розвиток у педагогів здібності гнучко перебудовувати свою внутрішню позицію.

Принципи роботи у тренінговій групі:

1. Принцип активності. Робота у тренінговій групі буде ефективна лише тоді, коли кожен із учасників буде активно включений у всі події та процедури, що відбуваються в рамках роботи групи.

2. Принцип «тут і тепер». Цей принцип спрямований на подолання тенденції відволікання учасників групи від актуальної ситуації, яка відбувається безпосередньо у рамках реалізації тренінгу. Така тенденція відволікання часто пов’язана з реакцією уникнення проблем, які виникли під час роботи групи.

3. Принцип довірливості передбачає встановлення шанобливого ставлення учасників один до одного.

4. Принцип конфіденційності спрямований на те, що інформація про, що відбувається у тренінговій групі, і що стосується будь-якого з учасників, не повинна обговорюватися поза межами групи.

Методи роботи: групова робота; тренінг поведінки; дискусії; мозкові штурми; бесіди; лекції; особистісний тренінг; ігрові методики; рольові ігри; індивідуальне консультування

У педагогічному тренінгу взяли участь 20 осіб (вчителі середніх класів, психологи та соціальні працівники, а також завучі з навчальної та виховної роботи).

Структуру педагогічного тренінгу склали такі етапи роботи:

1. Перший етап - формування командних відносин у групі (1заняття - 6 годин).

Цілі етапу:

знайомство психологів – провідних тренінгової групи з педагогічним колективом;

психологічне та емоційне згуртування учасників педагогічного тренінгу;

- розвиток у педагогів навичок командної роботи;

- навчання адміністрації школи навичкам формування командних відносин у педагогічному колективі;

- виішення конкретних завдань, що виникають у ході професійної діяльності вчителів.

2. Другий етап – розвиток професійних навичок роботи педагога у колективі.

Цілі етапу:

- розвиток комунікативних навичок;

- надання допомоги у формуванні у педагогів засобів позитивного проектування індивідуального розвитку учнів;

- актуалізація особистого досвіду спілкування з підлітками;

- розвиток навичок ефективної професійної саморегуляції.

На основі досвіду роботи Н. Самоукіної, на другому етапі нами були включені такі цикли роботи:

Цикл «Вчитель – школа» (1 заняття – 2 години). Цілі роботи:

- розвиток у педагогів пластичності та гнучкості у процесі зміни в контактах з колегами комунікативної позиції;

- розвиток у педагогів навичок взаємодопомоги та взаємопідтримки по відношенню до колег, відпрацювання невербальних засобів спілкування, створення консолідованого педагогічного колективу;

- формування в педагогічному колективі доброзичливості, взаємодопомоги та відкритості по відношенню один до одного;

- розвиток у педагогів форм безпосередньої комунікативної поведінки, здатності до спонтанного ігрового спілкування, розкутості та внутрішньої свободи;

- тренування найуспішніших у комунікативному відношенні форм поведінки учасників тренінгу, пошук засобів ефективного індивідуального стилю професійної діяльності

Цикл «Вчитель – клас» (1 заняття – 2 години). Цілі роботи:

- розвиток комунікативних засобів формування у класі позитивної атмосфери та емоційного благополуччя; тренування функції уваги, уміння оперативно концентруватися та зосереджуватися у процесі навчання;

- Формування вміння ефективного управління класом підлітків;

- розширення діапазону професійних можливостей вчителів щодо успішного утримання своєї провідної, керуючої позиції у навчально-виховному процесі;

- Розвиток професійно важливих якостей вчителів, пов’язаних з використанням почуттів у педагогічній діяльності.

Цикл «Вчитель – учень» (1 заняття – 2 години). Цілі роботи:

- пошук ефективного індивідуального стилю педагогічного

спілкування з учнями середніх класів, розширення діапазону комунікативних засобів педагога;

- обмін досвідом спілкування із важкими підлітками між вчителями, пошук ефективних способів взаємодії з учнем, які порушують дисципліну у класі;

- активізація спогадів вчителів, віднесених на той час, коли вони були підлітками.

Цикл «Я – вчитель» (1 заняття 1,5 години). Цілі роботи:

- створення умов для пошуку врівноваженості та стабільностіпедагога; навчання навичок подолання «стресу квапливості», нейтралізації емоційної напруги, зміцнення прагнення педагога до досягнення стану внутрішньої врівноваженості;

- Вироблення у педагогів навичок оптимального планування свого життя та роботи.

Цикл «Вчитель – сім'я» (1 заняття – 1,5 години). Цілі роботи:

- Обговорення з педагогами важливості безумовної любові до підлітка;

- нейтралізація емоційно-негативних моментів у відносинах подружжя, оновлення сімейних відносин.

Структурний зміст кожного етапу дивіться у Додатку 15.

Підсумком роботи в рамках педагогічного тренінгу стала ініціатива вчителів та адміністрації школи зі створення педагогічного клубу, в рамках якого педагоги, керівництво школи та фахівці у галузі психології та соціальної роботи могли б обговорювати проблеми, що виникають у ході професійної діяльності.

Заняття в рамках педагогічного клубу тривали 1,5 години та проводились за наступною схемою.

1. Початок роботи. Проведення невеликої ігрової розминки. Наприклад, вправи, «Підморгування».

Ціль - розрядка, згуртування, прояв особистих взаємин.

Опис вправи. Половина груп сидить на стільцях обличчям у коло, половина стоїть за стільцями ззаду. На одному стільці ніхто не сидить і завдання того, хто стоїть ззаду переманити когось на стілець так, Щоб це не помітив той, хто стоїть за стільцем. Завдання того, хто стоїть за стільцем не пустити (спіймати) свого сидячого.

Час тривалості початкового етапу: 15 хвилин.

2. Основний етап роботи. На цьому етапі за допомогою провідного групи вибирається проблема, яка потребує свого вирішення.

1) Кожен учасник тренінгу, за бажанням, пропонує для обговорення будь-яку проблему.

2) За допомогою спільного обговорення із групою педагогів вибирається проблема для програвання та обговорення.

3) Група сідає амфітеатром перед імпровізованою сценою. Педагог докладно пояснює ситуацію, що викликала у нього труднощі, та вибирає за допомогою психолога учасників, здатних її розіграти на «сцені».

4) Після програвання ситуації всі учасники групи обговорюють її, висловлюють свою думку і дають оцінку подіям, що відбуваються, обмінюються думками та способами вирішення ситуації.

5) Після визначення ефективних способів вирішення ситуації, ведучий просить учасників знову програти ситуацію із застосуванням вибраних засобів.

6) На останньому етапі учасники обговорюють успішність реалізації знайдених методів вирішення ситуації.

Час тривалості основного етапу: 50 хв.

2. Завершальний етап роботи.

На цьому етапі проводиться обговорення результатів заняття, учасники групи рефлексують свої почуття щодо того, що відбувалося на занятті. Також для завершення використовувалися і невеликі вправи, спрямовані на розслаблення учасників тренінгу.

Час тривалості початкового етапу: 15 хвилин. Усі педагоги, психологи та соціальні працівники, що беруть участь в експерименті, були направлені і пройшли курс підвищення кваліфікації. Працівники школи пройшли такі спеціальні курси.

1. Курс «Діяльність класного керівника в умовах сучасної школи».

Мета курсу – оволодіння знаннями з проблем теоретико-практичних засад виховання в умовах сучасної школи.

Вивчення компонентів курсу дозволило класному керівнику:

- осмислити сучасні психолого-педагогічні проблеми, пов’язані з питаннями виховання;

- розвинути практичні вміння та навички, необхідні для застосування курсу у виховному процесі.

Курс був розрахований на 72 аудиторні години, у тому числі 50 годин – лекції, 6 годин – практичні заняття. Форма підсумкового контролю – захист проектної роботи з теми курсу.

2. Курс «Особистісно-орієнтовані технології навчання в середній школі».

Мета курсу - знайомство із змістом застосування-особово-орієнтованих технологій, практичне освоєння основних прийомів, осмислення інноваційних напрямів у дидактиці середньої школи.

Навчання за цією програмою вибудовується на діяльнісній основі. Йде на матеріалі предмета, що викладається вчителем.

3. Курс «Реалізація компетентнісного підходу у викладанні предметів курсу середньої школи».

Мета курсу – оволодіння знаннями з проблем професійної компетентності педагога у викладанні предметів курсу середньої школи. Вивчення компонентів курсу дозволило викладачам:

- осмислити сучасні підходи та класифікації компетенцій; -

- розвинути практичні вміння та навички, необхідні для застосування курсу в освітньому процесі.

Курс розрахований на 72 аудиторні години, у тому числі 21 годину – лекції, 27 годин – семінари, практичні заняття. Форма підсумкового контролю – захист портфоліо.

4. Курс «Педагогічна підтримка учнів середньої школи».

Мета курсу – оволодіння знаннями з проблем педагогічної підтримки учнів середньої школи.

Вивчення компонентів курсу дозволило викладачам:

- осмислити сучасні підходи до педагогічної підтримки учнів середньої школи;

- розвинути практичні вміння та навички, необхідні для застосування курсу в освітньому процесі.

Курс розрахований на 72 аудиторні години, у тому числі 16 годин лекційні заняття, 56 годин практичні заняття. Форма підсумкового контролю – захист підсумкової роботи.

2. Для вирішення проблем, пов'язаних із міжособистісними відносинами підлітків у школі, нами було розроблено спеціальний соціально-психологічний тренінг.

Основу тренінгу склали вправи та ігрові завдання, апробовані Г.І. Макартичевим [51].

Цілі тренінгу:

- розвиток у підлітків навичок спілкування, вираження та усвідомлення своїх почуттів, прийняття та розуміння почуттів оточуючих людей;

- формування у підлітків навичок самопізнання, самореалізації та саморозвитку;

- розвиток у підлітків мотивації до досягнення позитивно спрямованих життєвих цілей.

Завдання тренінгу: створення сприятливої обстановки у розвитку особистості підлітка;

- формування адекватної самооцінки;

- усвідомлення у різних ситуаціях причин вибору поведінки;

- формування та розвиток навичок визначення своєї позиції у скрутних ситуаціях;

- розвиток навичок прийняття норм і правил, які існують у суспільстві, вміння розуміти та приймати потреби та вимоги інших людей та суспільства в цілому;

- розвиток емпатії, здатність до ефективної взаємодії групи однолітків;

- усвідомлення власної унікальності, своїх сильних та слабких сторін, власного місця у суспільстві;

- розвиток здатності до самовизначення життєвих цілей та розвитку необхідних якостей для їх досягнення;

- розвиток навичок самовизначення, прогнозування та подолання життєвих перешкод;

- актуалізація життєвих цілей та розвиток мотивації до їх досягнення;

- Підвищення впевненості у собі у досягненні життєвих цілей.

Тренінговий курс включає 15 занять по 1,5 години кожне.

Групи випробуваних в експериментальній та контрольній групах було розбито нами на підгрупи по 10 осіб.

Заняття 1.

Ціль: створення сприятливої обстановки для особистісного саморозкриття.

Заняття 2.

Мета заняття: формування доброзичливої робочої обстановки групи, встановлення особистих кордонів при взаємодії на заняттях.

Заняття 3.

Ціль заняття. Формування адекватної самооцінки.

Заняття 4.

Мета заняття: усвідомлення причин вибору моделі поведінки у різних ситуаціях.

Заняття 5.

Мета заняття: формування навичок визначення своєї позиції у скрутних ситуаціях.

Заняття 6.

Ціль заняття: актуалізація знань, набутих на заняттях.

Заняття 7.

Мета заняття: розвиток навичок прийняття правил, що існують у суспільстві чи групі, вміння розуміти та приймати вимоги та потреби інших людей та суспільства.

Заняття 8.

Мета: актуалізація уявлень про свої сильні сторони, розвиток емпатії та здатність до конструктивної взаємодії у групі.

Заняття 9.

Мета заняття: усвідомлення власної унікальності, своїх сильних та слабких сторін, власної корисності для оточуючих та суспільства.

Заняття 10.

Мета заняття: розвиток здатності до самовизначення життєвих цілей та визначення необхідних якостей для їх досягнення.

Заняття 11.

Мета заняття: розвиток здібностей самовизначення, прогнозування та подолання життєвих перешкод.

Заняття 12.

Мета заняття: актуалізація життєвих цілей та розвиток мотивації до їх досягнення.

Заняття 13.

Мета заняття: підвищення самооцінки у досягненні цілей.

Заняття 14.

Мета заняття: підвищення впевненості у досягненні життєвих цілей.

Заняття 15.

Мета заняття: актуалізація життєвих цілей та підвищення мотивації до досягнення життєвих цілей.

Структурний зміст кожного заняття дивіться у Додатку 17.

3. Для вирішення проблем, пов'язаних з відсутністю середовища для неформального спілкування та творчого розвитку та самореалізації підлітків у рамках загальноосвітньої установи адміністрацією школи було розроблено систему гуртків та секцій.

Мета виховної системи - розвиток особистості, здатної будувати життя, гідне людини.

Виховні завдання:

1) виховання любові до рідної школи, краю, формування громадянської самосвідомості, відповідальності за долю Батьківщини;

2) формування гуманістичного ставлення до навколишнього світу, залучення до загальнолюдських цінностей, освоєння, присвоєння цих цінностей;

3) розвиток творчих здібностей;

4) формування цілісної та науково обґрунтованої картини світу, розвиток пізнавальних здібностей;

5) формування прагнення жити за естетичними, морально-етичними та культурними критеріями, виховання чуттєвої сфери, чуйності, бачення прекрасного;

6) формування самосвідомості, становлення активної життєвої позиції, формування потреби до саморозвитку, здатності успішно адаптуватися у навколишньому світі.

Основні напрямки виховної роботи:

1) організація цікавої, змістовної позаурочної діяльності;

2) забезпечення морального, духовного, інтелектуального, естетичного, культурного розвитку, і навіть саморозвитку дитини;

3) організація роботи з патріотичного, цивільного виховання;

4) розвиток творчих здібностей та творчої ініціативи учнів та дорослих;

5) розвиток колективно-творчої діяльності;

6) організація роботи з попередження та профілактики асоціальної поведінки учнів;

7) організація роботи з обдарованими учнями;

8) залучення учнів до здорового способу життя. Діяльність секцій та гуртків визначається спеціальним Положенням, прийнятим адміністрацією школи.

Підліткам середніх класів було запропоновано участь у наступних гуртках та секціях.

1. ІЗО – студія.

Основна мета роботи гуртка - створення умов, що максимально сприяють розвитку особистості учнів.

Завдання роботи гуртка:

1. Створення умов для реалізації та розвитку творчого потенціалу та художніх здібностей учнів.

2. Вдосконалення навичок роботи олівцем, гуашшю, аквареллю.

3. Розвиток навичок зображення явищ і предметів з натури, пам'яті та уяви.

4. Більш глибоке ознайомлення з різними видами декоративно-ужиткового мистецтва та народних промислів. Розвиток умінь оформлення.

5. Виховання естетичного смаку вміння бачити прекрасне довкола, любові до рідної природи, народної творчості.

6. Більш глибоке ознайомлення з творчістю великих вітчизняних та зарубіжних художників.

2. Молодий турист.

Мета роботи гуртка – створення активної групи у школі для яскравої пропаганди здорового способу життя. Завдання роботи гуртка:

1. Поставити краєзнавчу турботу основною у діяльності дитячого об'єднання.

2. Напрацьовувати навички дослідження, пошуку, пізнання нового, розвивати потребу набувати знання про навколишній світ та закономірності його розвитку.

3. Вчитися аналізувати введене, оцінювати факти та явища, робити висновки.

4. Вчитися орієнтуватися за допомогою карти і компаса.

5. Вчитися організовувати похідний побут у різних погодних та кліматичних умовах, орієнтуватися по карті та компасу, долати природну перешкоду, надавати долікарську допомогу.

6. Розвивати моральні якості: колективізм, дружбу, взаємовиручку, самостійність, чесність, вимогливість до себе та товаришів.

7. Виробляти навички поведінки на природі.

3. Рукоділля.

Мета роботи гуртка - прищеплювати любов до одного виду художньої техніки - в'язання. Завдання роботи гуртка:

Навчальні: - формувати інтерес до декоративно-прикладної творчості;

- розвивати художній смак та орієнтувати на якість виробів;

- розвивати індивідуальні здібності.

Пізнавальні:

- розвивати пізнавальний інтерес до декоративно-ужиткової творчості.

Виховні:

- виховувати повагу до праці;

- Формувати почуття колективізму;

- виховувати моральні якості дітей: сумлінність, чесність, взаємодопомога.

Розвиваючі: розвивати особистісну самоосвіту, активність, самостійність;

- Формувати інтерес до пізнавальної, творчої діяльності;

- сприяти формуванню всебічно розвиненої особистості.

4. Військово-патріотичний гурток.

Мета роботи гуртка – цивільно-патріотичне та духовно-моральне виховання.

Завданнями духовно-морального та цивільно-патріотичного виховання учнів є:

- виховання громадянських якостей особистості;

- залучення учнів до загальнолюдських цінностей, до історії країни;

- створення умов прояву моральних знань, умінь і вдосконалення морально-виправданих вчинків.

5. Театральний гурток.

Мета роботи гуртка - формування мислячої, люблячої та активної людини готової до творчої діяльності в будь-якій галузі.

Завдання роботи гуртка:

- розвиток естетичних здібностей;

- розвиток сфери почуттів, співучасті, співпереживання;

- активізація розумового процесу та пізнавального інтересу;

- оволодіння навичками спілкування та колективної творчості. 6. Гурток

Цілі та завдання діяльності гуртка.

Сформувати в учнів уміння володіти комп'ютером як засобу вирішення практичних завдань пов'язаних з графікою та мультимедіа,підготувавши учнів до активного повноцінного життя та роботи в умовах технологічно розвиненого суспільства шляхом забезпечення передпрофесійної підготовки з орієнтацією на поглиблене вивчення методів та прийомів сучасного дизайну.

- формування знань про роль інформаційних процесів у живій природі, техніці, суспільстві;

- формування знань про значення інформатики та обчислювальної техніки у розвитку суспільства та у зміні характеру праці людини;

- формування знань про основні принципи роботи комп'ютера; способи передачі інформації;

- формування знань про основні етапи інформаційної технології вирішення завдань у широкому значенні;

- формування умінь моделювання та застосування його у різних предметних галузях;

- формування умінь та навичок самостійного використання комп'ютера як засобу для вирішення практичних завдань.

Також дітям було запропоновано участь у секціях з баскетболу, волейболу, настільного тенісу, футболу та гандболу.

У діяльності гуртків та секцій взяли участь усі підлітки експериментальної групи.

Таким чином, необхідна організація систематичної роботи з підлітками , у яких прослідковується агресивна поведінка.

Після всієї проведеної роботи, спільно з психологом і соціальним педагогом нами були розроблені рекомендації всім учасникам навчального процесу, а також батькам тестової групи.

Рекомендації учасникам навчального процесу:

– Володіння понятійним апаратом. Вивчення, на теоретичному рівні, проблеми агресивної поведінки неповнолітніх.

– Необхідна взаємодія всіх фахівців освітнього закладу, при організації навчально-виховної діяльності з профілактики девіантної поведінки неповнолітніх .;

– Наявність комплексної програми з профілактики агресивної поведінки підлітків.

– Взаємодія батьків тестової групи і освітнього закладу;

– Необхідно враховувати індивідуальні особливості неповнолітнього;

– Використання групових та індивідуальних форм проведення заходів, спрямованих на профілактику агресивної поведінки підлітків.

– Облік позиції дитини як активного суб'єкта організації навчально-виховної роботи з профілактики агресивної поведінки підлітків.

– Доцільність застосування методів, які гальмують розвиток негативних якостей особистості підлітка і стимулюють розвиток позитивних.

Рекомендації батькам:

– Як можна частіше цікавтеся справами своєї дитини.

– Приділяйте дитині більше часу.

– Необхідно періодично проводити бесіди на моральні

теми.

– Оцінюйте вчинки дитини, а не її особистість.

– Необхідно якомога частіше організувати для своєї дитини дозвілля.

- Виробляти правила поведінки в школі.

- Взаємодіяти з учителем початкових класів.

- Дослухатися до порад вчителя.

- Використовувати інструктивні методи виховання.

- Підвищувати свою педагогічну компетентність.

На підставі результатів діагностичного дослідження в даній групі, доцільно проведення профілактики агресивної поведінки.

Висновки до розділу 2

У досліджуваних юнацького віку проявляється менша кількість акцентуацій, найчастіше зустрічається також циклотимний тип і гіпертимний тип - постійно піднесений настрій, який лише зрідка змінюється спалахами агресії у відповідь на протидію оточення, виявляються такі дезадаптивні якості, як легковажності, відсутність етичних норм, почуття обов'язку; роздратованість у колі друзів та близьких, схильність до азартних розваг,

втеч, раннього статевого життя, алкоголю. Такі риси можуть формуватися в умовах: виховання в умовах домінуючої гіперпроекції або, навпаки, в умовах безконтрольності.

З дослідження частоти прояву акцентуацій у досліджуваних жіночої статі за методикою Х. Шмішека видно що підлітки жіночої статі є більш акцентуйованні, ніж дівчата юнацького віку. В підлітковому віці найчастіше зустрічається циклотимнии, гіпертимний і екзальтований тип акцентуацій. Особливістю циклотимного типу є періодичне коливання настрою, у результаті чого так само часто міняється манера спілкування з оточуючими людьми.

Аналізуючи дослідження частоти прояву акцентуацій у досліджуваних чоловічої статі можна зробити наступні висновки: у старших досліджуваних чоловічої статі частіше зустрічається гіпертимний і циклотимний тип акцентуацій. Підлітки з циклотимним типом акцентуації характеризуються

зміною гіпертимних і дистимних станів. Їм властиві часті періодичні зміни настрою, а також залежність від зовнішніх обставин. На зауваження реагують роздратуванням, навіть грубістю і гнівом, глибині душі, проте, впадаючи при цьому в сум, глибоку депресію, не виключенні суїцидальні спроби. В період підйому виражене бажання мати друзів, бути в компанії, настрій впливає на самооцінку. Типові циклоїди у дитинстві зазвичай справляють враження гіпертимних, але потім проявляється в'ялість, спад сил, те, що раніше давалося легко, тепер потребує великих зусиль. Підлітки циклоїдного типу вчаться нерівно, пропущене наздоганяють важко, породжують у собі відразу до занять.

Другою частиною нашого дослідження було виявлення кореляції між окремими показниками акцентуацій і агресією. Для цього була використана рангова кореляція Спірмена. Виявилось, що гіпотеза підтверджується частково, найбільша кореляція прослідковується у досліджуваних жіночої статі підліткового віку і дорівнює 0,99 за циклотимним типом, і у досліджуваних чоловічі статі дорівнює 0,5 за гіпертимною акцентуацією.

Згідно результатів дослідження тривожності за методикою Ч. Д. Спілбергера - Ю. Л. Ханіна, ми робимо висновок, що високий рівень реактивної тривожності мають дівчата підліткового віку (36,3%) та хлопці підліткового віку (31,3%). Крім того вони мають високий рівень і особистісної тривоги: дівчата - 51,38%; хлопці – 49,5%. В юнаків ми можемо фіксувати нижчі показники як реактивної так і особистісної тривоги.

У рамках проведення формуючого експерименту нами було виділено такі напрямки роботи:

1. Для вирішення проблем, пов’язаних із навчанням та міжособистісними відносинами адміністрації школи, педагогічного складу з учнями середніх класів, нами було розроблено спеціальний педагогічний тренінг. Цілі педагогічного тренінгу: розвиток професійних та особистісних якостей педагога; формування у педагогів комунікативних навичок, які допомагають їм спілкуватися з учнями, батьками дітей та колегами по роботі. Також педагоги пройшли курси підвищення кваліфікації за такими напрямами: “Діяльність

класного керівника в умовах сучасної школи”; «Особистісно-орієнтовані технології навчання у середній школі»; «Реалізація компетентнісного підходу у викладанні предметів курсу середньої школи»; «Педагогічна підтримка учнів середньої школи».

2. Для вирішення проблем, пов’язаних з міжособистісними відносинами підлітків у школі був розроблений спеціальний соціально- психологічний тренінг Цілі тренінгу: розвиток у підлітків навичок спілкування, висловлювання та усвідомлення своїх почуттів, прийняття та розуміння почуттів оточуючих людей; формування у підлітків навичок самопізнання, самореалізації та саморозвитку; розвиток у підлітків мотивації до досягнення позитивно спрямованих життєвих цілей

3. Для вирішення проблем, пов’язаних з відсутністю середовища для неформального спілкування та творчого розвитку та самореалізації підлітків у рамках загальноосвітньої установи адміністрацією школи було розроблено систему гуртків і секцій. Ціль виховної системи - особистість, здатна будувати життя, гідне людини.

ВИСНОВКИ

Агресивна поведінка може мати різноманітну структуру і динамічні характеристики, формуватися як ізольоване явище або як явище групового порядку, поєднувати в собі кілька клінічних форм або єдину, бути стійким або нестійким, мати різну спрямованість і соціальну значимість.

Агресивна поведінка – це поведінка, що відхиляється від норм моралі, прийнятих в певному суспільстві на даному рівні соціального і культурного розвитку, і несе за собою санкції: ізоляцію, покарання, лікування, осуд і інші форми осуду порушника. Виявляється вона у вигляді незбалансованості психічних процесів, не адаптивності, порушення процесу самоактуалізації або у вигляді ухилення від морального і естетичного контролю над власною поведінкою.

Агресивна поведінка підлітків може проявлятися в декількох площинах: як позитивні відхилення, що включають в себе дитячу обдарованість, так і негативні відхилення, досліджувані нами в рамках дипломної роботи, що виражаються в поведінкових порушеннях і девіантних формах поведінки.

Реалізовуючи систему занять по темі «Основи правової грамотності» для підлітків з агресивною поведінкою нами було проведено дослідження, в якому взяли участь підлітки в кількості 15 чоловік у віці від 16 до 17 років, з них 9 хлопців і 6 дівчат.

Хід експерименту здійснювався поетапно: перший етап – відбувався підбір діагностичного інструментарію, визначення бази та вибірки дослідження. Другий етап – відбувалося проведення експериментального дослідження девіантної поведінки неповнолітніх. Третій етап – кількісний і якісний аналіз результатів дослідження.

В якості методів дослідження були використані наступні методики: методика діагностики схильності до методики поведінки, що відхиляється пропонувався опитувальник з 20 питань, кожну позитивну відповідь на кожне з

запропонованих тверджень оцінюється в 1 бал. Методика «Спостереження за девіантною поведінкою підлітків » (автор – Проскурівська О.Г.). Методика Спостереження за девіантною поведінкою підлітків » (автор - Проскурівська О. Г.)).

Виходячи з результатів діагностики девіантної поведінки підлітків було виявлено, що 82,2% (12 осіб) підлітків в даній досліджуваній групі мають середній рівень агресивності. Високий рівень продемонстрували 12%, що склало 2 людини, і низький рівень агресивності показав один чоловік, що склало 5,8%. Це може свідчити про те, що у дітей, які мають високий і низький рівень агресивності, склалася неблагополучна ситуація в сім'ї, негативне ставлення до школи, боязнь тих чи інших уроків, що не склалися відносини з учителем або однокласниками - все це може істотно порушувати самопочуття дитини і, як наслідок, сам процес навчання.

З метою профілактики агресивної поведінки була розроблена система занять формуючого етапу експерименту. В якості основних напрямків програми формуючого етапу були визначені такі напрямки, як робота з підлітками. Програма включала в себе здійснення тренінгової роботи з підлітками, схильними до агресивної поведінки.

По завершенні формуючого етапу експерименту було проведено контрольний етап експерименту, який включав в себе ті ж методики, що і констатуючий етап.

Нами організовано експериментальне вивчення девіантної поведінки у підлітків. Узагальнюючи результати дослідження, ми відзначаємо, що у 14 осіб (82,2%) виявлено середній рівень агресивності, високий рівень агресивності - у (76,4%) середній рівень і у 4 учнів (23,6%) низький рівень девіантної поведінки.

За результатами психологічного аналізу, наданого фахівцями , по закінченню занять, приятельські стосунки в групі встановили всі 15 учасників з 15, дружні - 6 чоловік з 15. Аналітика статистики правопорушень демонструє, що протягом тижня після закінчення занять учасниками тестової групи було скоєно

13 адміністративних правопорушень і не було скоєно жодного кримінального правопорушення. При цьому частка числа правопорушень, скоєних учасниками тестової групи, від загального залишила 23,6%, що перевершує очікувані показники.

Виходячи з вищевикладеного, ми вважаємо, що соціально педагогічна діяльність з підлітками агресивної поведінки, яка вибудовувалася як організований психолого-педагогічний процес, в який була включена група підлітків, що проявляє агресивні форми поведінки, дозволила знизити негативні прояви і недоліки поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асеева Ю.О., Аушева М. С. Аналіз рівня агресивності та ворожості серед сучасних підлітків. Освіта та наука без меж – 2018: матеріали XIV міжн. наук.-практ. конф. молодих науковців, 24–26 червня 2018 р. Перемишль. С. 104–107
2. Афанасьєва В.В. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків у навчальному процесі. Соціальна педагогіка: теорія та практика / за ред. С.Я. Харченко. №1. Луганськ: ЛНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2009. С. 47-52.
3. Белей М. Д. Психологічна сутність агресії та її вплив на девіантну поведінку підлітків: методичні рекомендації для студентів спеціальностей «Практична психологія в галузі освіти». Івано-Франківськ: Приватний підприємець Бойчук А.Б., 2019. 102 с.
4. Березка С. В. Причини та види агресивної поведінки особистості. Психологічні науки. 2017. №9. С. 85–93.
5. Благута Р. І. Психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх: дис. … канд. юрид. наук: 19.00.06. Київ, 2016. 228 с.
6. Бовть О. Б. Агресивні реакції та шляхи їх корекції в молодших школярів: автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.06. К., 2011. 15 с.
7. Болтівець С. І. Проблеми визначення детермінант девіацій у поведінці дітей. Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. К., 2002. С. 53–59.
8. Бовть О.Б. Проблеми психологічної діагностики агресивної поведінки дітей та підлітків. Педагогіка і психологія. 1997. №3. С.22-28.
9. Боровик, М. В. Впровадження тренінгів в процес підготовки студентів вищих навчальних закладів. 2015. URL: https://mmgh.kname.edu.ua/images/Borovik/borovik_m_article_4.pdf (дата звернення: 27.11.2023).
10. Вітвицька С. Культура вчителя. Педагогіка і психологія. 2003. №2. С.112-118

11. Вовк Г. Робота з агресивними дітьми. Психолог. 2009. № 44. С. 13–16.

12. Волинська О. О. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 3 (30), 2016. С. 117-131.

13. Волянська О. В. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації. Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». 2016. №3 (30). С. 117–134.

14. Гайдукевич Г.А. Прояви агресивності у курсантів вищих військових закладів освіти на різних етапах підготовки : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2000. 198 с.

15. Гокіна Л. Агресивна поведінка дітей — це крик про допомогу. Психологічна газета. 2007. №13. Одеса. С.3

16. Гольцберг К. Між страхом та агресією. Дзеркало тижня. Україна. URL: https://zn.ua/ukr/article/print/ family/mizh-strahom-i-agresiyeyu-242221_.html (дата звернення: 15.11.2023).

17. Городнова, Н. М. Гендерні особливості батьківсько-дитячих стосунків. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. Збірник наукових праць.К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2005 № 3 С. 5 - 9.

18. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків. : Віват, 2019. 512 с. 4. Іванова В.В. Прояви агресивності у підлітковому віці. Практична психологія та соціальна робота. 2000. № 5. С. 5–16.

19. Гузьман О.А., Ляшенко Н.О. Комп'ютерна залежність підлітків. URL:http://web.kpi.kharkov.ua/sp/guzman-o-a-lyashenkon-okomyuterna-zalezhnistpidlitkiv/(дата звернення: 28.11.2023).

20. Гулєвич Т. Знущання та агресія у школі. Психолог. 2010. № 40. С. 8–10.

21. Гурлєва Т.С. Причини виникнення і перспективи попередження підліткової важковиховуваності. Психолог. 2007. № 9. С.6 - 10.

22. Гущина Н.І. Проблема захисту учнів від негативних впливів у соціальних мережах. Комп'ютер у школі та сім'ї, 2011. 13-14 с.

23. Дроздов О. Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді: Дис. … канд. психол. наук (19.00.05). Чернігів, 2003. 225 с.

24. Дроздов О. Ю., Скок М. А. Проблеми агресивної поведінки особистості: Навчальний посібник. Чернігів: ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка, 2000. 156 с.

25. Жданова І. В. Проблема саморегуляції в контексті девіантної поведінки особистості: психологічні аспекти. Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологія. 2012. Вип. 43, ч. ІІ. С. 110–128.

26. Журавель Т. В. Попередження агресивної поведінки підлітків як наслідку насильства в сім'ї. Соціально-педагогічна підтримка сім'ї з дитиною : матеріали Всеукраїнського наук.-практ. семінару (м. Запоріжжя, 20 березня 2014 р.). Запоріжжя : НЗУ, 2014.С. 26-28.

27. Іванова В.В. Прояви агресивності у підлітковому віці. Практична психологія та соціальна робота. 2000. № 5. С. 5–16.

28. Качмар О. Особливості прояву агресії в підлітковому віці та способи її профілактики й подолання. Науковий вісник. Серія «Філософія». Харків: ХНПУ, 2017. Вип.48 (частина ІІ). С. 150-162.

29. Комісарова О. Проблеми підлітків: Шляхи розв'язання. Психолог 2009. № 15-16.С. 46 - 52.

30. Купрєєва, О. І. Соціально-психологічий тренінг як технологія психологічного супроводу процесу адаптації студентів-першокурсників. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. 8. 2011. С.158-167

31. Левченко А. Психологічні особливості підліткового віку. Психолог. 2003. № 42. С .9 - 16.

32. Лящ О. П. Концептуальна модель психологічної профілактики агресивних проявів. Психолого-педагогічні аспекти розвитку і формування особистості людей з особливими потребами. 2020. Розділ 4. С. 252–257.

33. Максименко С.Д. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2017. 540. URL:

34. Маценко В. Ф. Індивідуальний розвиток дитини. Київ: Главник, 2007. 128 с.

35. Методи корекції афективних станів дітей (агресивність, гіперактивність, тривожність, імпульсивність): практичний порадник / упор. Воловодівська Ж. О. та ін. Вінниця, 2020. 40 с.

36. Мурадова В. І. Агресивна поведінка сучасних підлітків. Молодий вчений, 2016. №15. С. 413-415

37. Мойсеєва О. Є. Агресія підлітків: причини виникнення та можливості психокорекції. Психологічні проблеми роботи з делінквентами. Юридична психологія. 2015. №1. С.139–147.

38. Мойсеєва О. Є. Психологія агресії в дитячому та підлітковому віці. К.: Видавництво ТОВ «3 Медіа», 2010. 212 с.

39. Мойсеєва О. Є. Історико-психологічний аналіз феномену агресії. Психологічні науки. 2015. Том 2. №10 (91). С.211–218.

40. Мушинська О. В. Гендерні особливості смислової сфери особистості неповнолітніх правопорушників: автореф. дис…. канд. психол. наук: 19.00.06 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2005. 15 с.

41. Огоренко В. В., Тимофєєв Р. М., Шорніков А. В. Агресивна поведінка: від теорії до практики. Український вісник психоневрології. 2021. Том 29. Випуск 3 (108). С. 48–51.

42. Павелків В. Р. Соціально-психологічний статус молодіжних субкультур як детермінанта формування агресивної поведінки. Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Психологія і педагогіка», Випуск 28. С. 139-149.

43. Павелків В.Р. Специфіка прояву агресії тадеструктивної поведінки в підлітковому віці. Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 30. С. 483-494.

44. Пенькова, О.І. Психологічні аспекти саморегуляції особистості. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 9.9. 2016. С. 393-399.

45. Програма корекції агресивної поведінки підлітків. URL: https://vseosvita.ua/library/programa-korekcii-agresivnoi-povedinki-pidlitkiv99997.html

46. Психокорекційна програма зі зниження агресивності для дітей, що мають завищений рівень агресивності. URL: https://vseosvita.ua/library/psihokorekcijna-programa-zi-znizenna-agresivnosti26981.html

47. Реан А.А. Профілактика агресії та асоціальності неповнолітніх. Національний психологічний журнал. 2018. №2 (30). С. 3-12.

48. Резнікова О. А., Солодка О. В. Психологічні особливості поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях. Теорія і практика сучасної психології. 2018. №2. С. 168–177.

49. Рибачук В. М. Особливості прояву агресивної поведінки у підлітковому віці. Педагогічний процес: теорія і практика. 2015. №1-2. С. 147–152.

50. Соціально-психологічна робота з підлітками схильними до агресії: методичний посібник. Хмельницький; Відділ освіти, молоді та спорту Хмельницької районної адміністрації. 2014. 185 с.

51. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. № 6 (164). С. 55–63.

52. Уханова А. І. А агресивна поведінка в контексті психічного здоровя старших школярів. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія. 2017. Том 22. Випуск 1 (43). С. 97–107.

53. Файдюк О. В, Снітко М. А. Сутність соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php

54. Федорченко Т. Є. Профілактичні стратегії роботи з батьками агресивної дитини. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Вип. 14. 2019. С.535–541.

55. Шевчук В. Особливості прояву агресії у молодшому та старшому підлітковому віці у дітей із уповільненим психічним розвитком. Молодий вчений. 2020. 35 (81), С. 334–337.

56. Шипунова Т. В. Агресія і насильство як елементи соціальної реальності. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2017. Випуск 1 (40). С.96-100.

ДОДАТКИ

Тренінг по зняттю агресивності у молодших підлітків

Додаток А

I. Характер та функції занять

Сценарій занять, що складається з 14 зустрічей, являє собою змодельовані ігри, розваги, цілеспрямовані бесіди і т. д. Це навчальні ситуації, підтекстом яких є корекція агресивності учасників.

Заняття будуються на врахуванні попереднього досвіду дитини, задоволенні емоційних потреб і введенні нових форм поведінки, нових видів пізнавальної діяльності.

II. Принципи

хвалення.
артнерства.
снування норм.

Мета

Головна мета - формування у дітей бажання активно впливати на особисту поведінку:

а) створення мотивації для участі у заняттях (налагодження контактів,
зняття психічної напруги, усвідомлення атмосфери взаємодовіри);
б) оволодіння основними навичками контактів з іншими учасниками
занять;
в) вміння модифікувати особисту поведінку в ситуаціях, що викликають
агресію.

IV. Правила взаємовідносин у групі

ути активним.
ути щирим.
овіряти іншим.
исловлюватись по черзі.
лухати не перебиваючи.
вертатись по імені.
заємодопомога - один за всіх і всі за одного.
Тут і зараз».
се, що тут відбувається, залишається між нами.

Заняття 1 Мета: формувати відчуття безпеки, доброзичливості і схвалення у учасників.

1. Знайомство

Ведучий збирає учасників у коло і пропонує гру «Давайте познайомимось ближче».

Умови гри: кожен учасник по черзі називає своє ім'я, коротка розповідь про те, що йому відомо про це ім'я, подобається воно йому чи ні, хто його так назвав, чи знає видатних людей, що носять таке ж ім'я, назвати одну рису характеру, яка на його думку, найбільш притаманна людині з таким ім'ям і має відношення до нього, знову повторює своє ім'я. Сусід повторює ім'я попереднього учасника і представляє своє ім'я. Наступний повторює ім'я попередніх учасників і презентує своє.

Можливий обмін думками і враженнями між учасниками щодо інформації про імена, особливо між тими, хто має однакові імена.

Кожен з учасників на заготовлених паперових картках пише своє ім'я і рису характеру, яку він обрав.

2. Віче

Ведучий пояснює ціль занять. Прийняття чи відміна рішень.

Я хочу запропонувати вам збиратися 2 рази на тижні і проводити разом вільний час. Під час наших занять ми можемо краще пізнати себе та один одного; свої сильні сторони. Я знаю, що в кожного вони є, але кожному хочеться краще себе зрозуміти, можливо змінити в собі те, що не подобається. Думаю, в цьому ми зможемо допомогти один одному. Згода».

На знак згоди діти піднімають витягнутий великий палець вгору і вигукують

3. Гра «Групове інтерв'ю»

Учасники сидять в колі. Ведучий задає питання, на які всі по черзі відповідають.

Наприклад: Який колір тобі подобається найбільше? Куди б ти хотів поїхати на канікули? Який предмет тобі подобається найбільше? Що ти робиш в неділю вранці? Чи є в тебе друг, як його звати? Коли тобі буває сумно? Коли радісно?

(Варіант. Після відповіді на будь-яке питання ведучий ставить групі зустрічне питання. -Який колір подобається Сашкові (Людмилі, Олі...), вказує кому відповідати. При правильній відповіді діти підносять великий палець вгору, якщо ні - вниз. Відповідає інший (вказаний ведучим) учасник. До правильної відповіді.

Питання можуть стосуватись інтересів, звичок, смаку, радості, суму і т. д.

4. Гра «Гордіїв вузол»

Всі стають в коло, закривши очі, витягнувши руки вперед. По команді кожен ловить обидві руки будь-якого учасника. Очі відкривають і, призначений ведучим учасник, починає розпутувати вузол.

5. Гра «По запитанню ведучому»

Діти задають по одному питанню ведучому, на які він відповідає.

6. Гра «Мій символ»

Кожен з учасників на папері зображає символ свого імені (себе). Презентація символу обговорення: що сподобалось учасникам, в чому оригінальність, який елемент взяли б собі, щирі вітання і оплески.

7. Бесіда в колі

Обговорення своїх відчуттів, переживань, вражень від заняття.

8. Підсумкове обговорення

Сьогодні на занятті я себе
відчув...»

9. Прощання. «Струм»

Всі стоять у колі. Ведучий включає струм: стискає руку сусіда, той свого сусіда і «струм» проходить по всьому колу і повертається до ведучого.

Діти вітають один одного, потискують руки, дякують за проведений час.

Додаток Б

Заняття 2

Мета: знайомство-завоювання довіри. Створення атмосфери доброзичливості та відвертості. Прийняття правил участі в заняттях.

1. Вітання

Моя рука - в наших руках».

Діти стають обличчям один до одного, протягують руку вперед і кладучи долоні одна на одну, ніжно стискуючи.

Потім вітають один одного, потискуючи руки, словами «Радий тебе бачити тут і зараз».

2. Релаксаційна вправа

Діти сидять на стільцях. Ноги зімкнуті, підняті на пальчиках. Руки зігнуті, притиснуті до грудної клітки, тулуб нахилений до ніг, голова нахилена до колін. Ведучий просить учасників з повною концентрацією уваги напружити м'язи обличчя, ніг, живота, шиї, сідниць, рук. Таке свідоме і сконцентроване напруження утримується до ЗО секунд. Після цього ведучий просить свідомо розслабити і випрямити все тіло. Релаксація. Спершись на спинку крісла, свідомо розслабити все тіло. Перехід в позицію «сидячи». Вправу можна повторити.

Обговорення набутого досвіду: «Я відчував...», «Я зрозумів...», «Мені було...». Увага звертається на усвідомлення напруження і впливу свідомості на процес розслаблення і досягнення позитивного стану.

3. Гра

Діти сидять у колі. М'яч у руках одного з гравців, він називає ім'я будь-якого учасника і обережно, але швидко кидає йому м'яч. Той, в свою чергу, називає ім'я іншого і кидає йому м'яч. Якщо м'яч падає, всі учасники плетуть в долоні і вигукують підбадьорюючі слова.

Після гри діти діляться своїми відчуттями і враженнями.

4. Гра в парах «Гармонія»

Учасник А затуляє очі пов'язкою. Учасник Б може рухатись лише на одній нозі (другу можна підв'язати). Учасник А веде учасника Б по заданому маршруту з перепонами (крісло, коло, книги). Учасник Б дає словесні підказки учаснику А. І так вони проходять весь маршрут, підтримуючи один одного. За порушення правил чи втрату рівноваги пара отримує штрафне очко. Перед проходом кожної пари перепони на маршруті змінюються.

Обговорення. Партнери розповідають один одному, яка поведінка допомогла їм пройти цей шлях («Мені допомогли твої...»).

Загальний висновок. Що допомагає подолати труднощі.

Формування пар. Заготовлена потрібна кількість пар різних кольорових смужок. Діти не дивлячись, виймають їх з ящичка і шукають відповідного партнера.

Обов'язкова умова - привітання один одного і побажання «щасливої дороги» .

5. Гра «Чий голос»

Діти довільно розміщуються в кімнаті. Хтось один стає в куток і повертається спиною до інших. По команді ведучого, призначений учасник виголошує умовний пароль («Я тут», «Весна», «Школа»). Той, хто в куточку, має відгадати чий це голос. Потім його місце займає інший.

Обговорення. Діти розповідають про свої враження і відчуття під час гри.

6. Віче

Визначення правил поведінки на заняттях. Ведучий запитує, які правила поведінки потрібно ввести, щоб всі могли почувати себе краще. Стимулює до висловлювання, сам пропонує правила. Кожне правило приймається після обговорення шляхом голосування (піднятий вгору великий палець). Правила записуються і вивішуються у кімнаті.

7. Домашнє завдання

Ведучий дає кожному учаснику листок, на якому молоком написана позитивна інформація про нього. Текст можна прочитати дома. Для цього потрібно потримати листок над свічкою, слідкуючи, щоб листок не згорів.

8. Прощання «Струм». Подяки

Додаток В

Заняття 3

Мета: Обмін позитивною інформацією, тренування концентрації на собі та на інших.

1. Вітання «Моя рука - в наших руках»

2. Гра «Чиє це?»

Кожен з учасників кладе якусь річ в ящичок так, щоб ніхто не бачив. Потім ведучий дістає по одному предмету і запитує: «Кому це належить?» Всі відгадують. (Власник називає інше ім'я). Хто відгадав - пояснює свої догадки.

3. Вправа «Разом можна більше»

Кожен учасник вибирає собі довільно місце. Стоять прямо, п'ятки разом, носочки розведені. Потрібно, не відриваючи ніг від підлоги, нахилятись у різні боки. Кожен перевіряє, наскільки він зміг нахилитись, щоб не впасти.

Обговорення. («Що ти відчував?», «В чому трудність?», «Чого не вистачало?»).

Далі діти розбиваються на пари і повторюють вправу, підтримуючи один одного.

Обговорення. («Що ви відчували?», «В якому випадку ви могли нахилитись нижче?», «Чому?», «Що ти відчував, коли поряд з тобою товариш?»,

Висновок. Прислів'я «І нитка, скручена втричі, не скоро рветься».

4. Невербальна інсценізація

Учасники отримують від ведучого картки, в яких написано, що треба зобразити. Потім кожен показує свою сценку-пантоміму. Глядачі мають вірно відгадати, про що йдеться мова.

Приклади тем: «Мені сумно», «Я загубив гроші», «В мене болить зуб»,

5. Гра «Збір на газеті»

Всі учасники діляться на дві команди. Кожна група повинна повністю поміститися на газеті, що лежить на підлозі.

Обговорення. «В чому складність?», «Завдяки чому вам це вдалось?», «Які риси треба проявити, щоб виконати це складне завдання?».

6. Гра «Я ціную в тобі...»

Діти мають стільки листочків паперу, скільки учасників. Кожен пише всім тобі...». Написавши, кладе під ноги того, кому написав. Після того, як всі закінчать, кожен піднімає листочки з під ніг і, за бажанням учасників, зачитує вголос. Висновок ведучого.

рощання. Струм. Подяка